

ZNAČENJE I FUNKCIJA ŽIVOTINJA U DRŽIĆEVIM KOMEDIJAMA

Zlata Šundalić

1.

U književnom stvaralaštvu Marina Držića, od poezije, pastorala do komedija i tragedije, životinjskome svijetu pripada značajno mjesto. Svemu treba dodati i svakodnevicu i piščev zoonadimak – Vidra. Vidra se vezuje uz Rijeku dubrovačku, gdje je sam pisac vrlo često boravio i uživao u ljepoti krajolika »gdje nimfe darivaju pjesničko umijeće« (Čale, 1987.: 11), a o čemu se čita i u Sasinovoj¹ i u Vetranovićevoj poeziji.² Što bi Vidra trebala značiti, dvojbeno je: prema jednima riječ je o životinji domaća podneblja, o nekoj vrsti kune (zvijeri) koja je obitavala

¹ U pjesmi *Antun Sassi u smrt Marina Držića* Sasin u idiličnom krajoliku zajedno s vilama i pastircama oplakuje smrt Marinovu:

I ti, slavna skrovna vilo,	er smrt huda, jaoh, porazi
ka iz luga s nami pjesni	i Držića život skrati,
svakčas spijevaš drago i milo,	s nami tužne glase glasi,
s nami spijevaj sej boljezni:	da ga bude svak plakati. (Sasin, 1888.: 164)

² U pjesmi *Pjesanca Marinu Držiću u pomoć* Vetranović govori i o »elikonskoj muži« (dubrovačkom Helikonu) koja ga nadahnjuje:

I kad hoće trudan spati,	ka ga krmi, ka ga vlada,
ne ima mira ni pokoja,	ka mu kaže drumak pravi,
za-č ga tudjer počne zvati	da s razlogom pjesni sklada
elikonska muža svoja,	kako vila u dubravi. (Vetranović, 1871.: 209)

i u Rijeci dubrovačkoj, a prema drugima označavala je lukavu zvijer, Držića, koji priprema urotu. Biolozi u opisu ove životinje najčešće navode da je plaha, suzdržljiva, da živi samotnjačkim, usamljeničkim životom, jer ima izrazitu potrebu za velikim životnim prostorom, a u vodi je vrlo okretna i majstorski pliva u svim smjerovima.³ Neki od navedenih semantema doista odražavaju bitne sastavnice Držićeva karaktera (*samotnjaštvo, okretnost, potreba za velikim prostorom*), što može ići u prilog pretpostavci da je Držić sam uzeo ovaj pseudonim kao član neke kazališne družine, koja je imala karakter inicijacijskih omladinskih udruženja (Košuta, 2008.).

Postavlja se pitanje – uklapa li se i kako životinjski svijet u humanistička i renesansna shvaćanja o fortuni, o individualnoj sposobnosti, o kategoriji korisnog (Čale, 1987.: 37), u svijet *ljudi nazbilj* i u svijet *ljudi nahvao*, jer: »Riječ je o usvajanju novog u renesansnoj misli potvrđenog poimanja čovjekova dostojanstva (*dignitas hominis*), na temelju razlikovanja divlje («zvjerske») naravi ljudi (*feritas*) i njihove čovječnosti, odnosno kako Držić kaže, »tihoće«, što će reći i blagosti, i obrazovanosti (*humanitas*), s kojom postaju božanskim bićima (*divinitas*), odnosno o relaciji čovjeka-zvijeri, čovjeka-čovjeka i čovjeka-boga, o kojoj su raspravljali humanistički filozofi.« (Čale, 1987.: 45)

2.

U radu je istraživanjem životinjskoga svijeta obuhvaćeno šest Držićevih djela (*Novela od Stanca, Dundo Maroje, Skup, Tripče de Utolče, Arkulin, Pjerin*). Rezultati su prezentirani u okviru dvaju tabličnih prikaza za svako djelo, što znači da ih je u radu dvanaest. Budući da je životinjski svijet *Skupa* uspoređen i sa životinjskim

³ Nekoliko stoljeća poslije jedan je slavonski pisac, Vid Došen, opisao vidru sljedećim stihovima:

Vidra obdan roni vodu
i u ribam čini škodu,
obnoć vodu pak ostavi
dà na suhu što zadavi. (Došen, 1969.: 116)

svijetom Plautova *Škrca*, to u konačnici rad donosi 14 zasebnih tabličnih prikaza s popratnim komentarima i interpretacijom.

2.1. *Novela od Stanca*

Komedijica, *komediola*, pokladna igra, pokladna šala, rustikalna farsa – sve su to žanrovske odrednice koje se vezuju uz *Novelu od Stanca*, objavljenu 1551. godine u jedinoj Držićevoj knjizi tiskanoj za njegova života (zajedno s lirikom, *Tirenom, Venerom i Adonom*), a koja je bila izvedena o pokladama 1550. godine, u palači Frana Kabužića na svadbi Martolice Džamanjića (v. Fališevac, 1997.: 85; Rapacka, 2000.: 197). Zaustavljeni tipični trenutak svakodnevne pokladne noći – šala gradskih mladića s praznovjernim čovjekom sa sela, siromašnim težakom s rijeke Pive, pribavio je svojem autoru hvalu i odobravanje iako je djelo samo »u dva sjedenja sklopio«. Podrijetlo sižeu tražilo se u raznim farsama slična sadržaja, u reproduciranju starih sunčanih mitova (L. Košuta),⁴ ali i u dubrovačkoj svakodnevici. Svaka se analiza ovoga djela nezaobilazno vraćala središnjoj temi, a to je suprotnost mladost – starost.

U svega 316 stihova teksta Držić je ukomponirao 15 vrsta životinja, što pokazuje i sljedeći tablični prikaz:

Tablica 1 – Životinjski svijet u NOS⁵

Redni broj	Naziv životinje	Navodi iz djela	Ukupno
1.	buha	Stvor`mo ga buhome , ter će k Mioni skoknut (277);	1
2.	gamad	Činit skakat umije s Duičinijeh skalina / gamad`ju kako si ti. (266);	1
3.	govedo	S Gacka sam trgovac, govedi trgujem (270);	1
4.	jeja (grabežljiva noćna ptica)	ki noćno lovimo kako i jeji (268);	1

⁴ Slobodan Prosperov Novak kaže: »Nije teško u *Noveli od Stanca* nazrijeti snažne folklorne prisjećaje na drevne solarne mitove u kojima se staro zimsko sunce i zamrzla zemlja, *terra invernale*, prikazivala pod maskom ostarjela seljaka koji se u scenskom obredu pomlađuje i obnavlja.« (Novak, 2002.: 85)

⁵ Naslovi Držićevih komedija skraćeni su i objašnjeni na kraju teksta (v. *Kratice*).

5.	kobila	Kobila obijesna bez uzda pruca se, / a žena nesvjesna bez straha osijeca se (274);	1
6.	kozle	Kozle je donio i grudu i jedan sir (268); Tržak sam donio: kozlece , grudicu, / od šta sam ončas mnio primiti aspricu (270); Kozle me delekta koje uza nj veći (275); Ne bih za perpera dao kozleta onoga (275); Uto mu kozle i što je u bisacijeh dvignu (279); Kozle mi! (279); Kozle mi uhiti! (279);	7
7.	kučka	Veljah joj: » Kučko zla, to li t' sam draži star / negli mlad?« (272);	1
8.	miš	a gubicu od miša a od osla leđi (274);	1
9.	osa	moj počteni družo, ne jele te ose (272); Da sam mlijeko ali mas, ose bi me izjele (272);	2
10.	osle	a gubicu od miša a od osla leđi (274); kijem ćemo ovoga u osla satvorit (276);	2
11.	pakljena napas	A mi ga stvorimo / u pakljenu napas , da žene strašimo. (277);	1
12.	pčela	Oto si slađi vas neg što beru pčele (272);	1
13.	ptica	Pod'mo ga junaka u pticu stvoriti (276);	1
14.	spuž	na sebi kako spuž nosim dom gđi sam gos (272); nosim dom kako spuž na sebi gđi sam gos (274);	2
15.	zmija	Svukoh se od tada iz kože jak zmija , / opade mi brada, idoše dlake tja (271).	1

Prema učestalosti pojavljivanja na prvom je mjestu stvarna životinja (*kozle*), na drugom *osa*, *osle* i *spuž*, dok se preostalih 11 životinja nalazi na trećem mjestu s tek jednom potvrdom u tekstu, što je vidljivo iz sljedeće tablice:

Tablica 2 – Čestost pojavljivanja životinje u NOS

Redni broj	Čestost pojavljivanja	Naziv životinje
1.	7	kozle
2.	2	osa, osle, spuž
3.	1	buha, gamad, govedo, jeja, kobila, kučka, miš, pakljena napas, pčela, ptica, zmija.

Navedena struktura životinjskoga svijeta potvrđuje nekonvencionalan, originalan odabir, u kojemu se negativne konotacije vezuju uz: *gamad* (Vlahova *mčina* – mač/ina/ zna prisiliti *gamad*, tj. mlade obješenjake na bijeg s Duičinih skalina gdje stanuju žene sumnjiva morala) i *jeju* (noćnici – Vlaho, Miho, Dživo Pešica su kao što

su i njihovi očevi bili, *jeji* koji love noću, tj. zalaze djevojkama), dok se slikovitost prenesena značenja, bez pretenzija na vrednovanje, vezuje uz *zmiju* (da bi Stancu što zornije opisao svoju preobrazbu iz starca u mladića, Dživo kaže da je svukao kožu kao *zmija*, jer je takva preobrazba seljaku s Pive poznata i jasna) i *spuža* (Dživo Pešica kaže Stancu da se zove Sedmi muž Dugi Nos i da nosi kuću kao puž).

Žena se oslovljava kao *kučka* (da bi Dživo Stanca uvjerio da je i on sam nekad bio star, kaže da ga pomlađena ni žena nije prepoznala, zbog čega je on svoju *kučku*, tj. ženu pitao je li joj bio draži kad je bio star), sličnija je nakazi, jer ima gubicu od *miša* i leđa od *osla*, a ako ne živi u strahu, obijesna je kao *kobila* bez uzde. Dživo ovako opisuje Stancu svoju tobožnju domaću:

*Deblja je neg viša, a ima nos od pedi
A gubicu od miša a od osla leđi,
Po kih ju pobubam jak po talambahu,
A ona skriplje zubam.* (Držić, NOS, 1987.: 274)

Ovako opisana žena podsjeća na nakaznost i paradoksalno spojene elemente životinja s ljudskim obličjem u Vetranovićevu *Pelegrinu* (Fališevac, 1988.).

Uz sijedoga se Stanca vezuju *osle*, *ptica*, *pakljena napas*, *buha*, odnosno životinje kojima mu pokladne vile prijete preobrazbom. Izdvojeni pojedini dijelovi različitih dijelova životinjskih tijela (mišja gubica, leđa osla) ili zasebne stvarne (*osle*, *ptica*, *buha*) ili fantastične životinje (*pakljena napas*) koje se dovode u vezu sa ženom, odnosno mužem, snažno naglašavaju manirističku antitetičnost: u pokladnoj je fikciji mladca Dživa Pešice žena rugoba dok je u zbilji staroga Stanca žena Miona lijepa i mlada. Antitetičnost se ostvaruje i potencijalnim Stančevim preobrazbama, jer bi ga svaka od njih još više udaljila od žene ili ga čak i ubila (kao *osle*, *ptica* i *pakljena napas* samo bi strašio ženu, a kao *buha* sporo bi putovao k njoj, a kada bi i stigao, postojala bi opasnost da ga žena-čistunica *utukne*, tj. zgnječi).

U neprenesenu značenju (dakle životinja kao životinja) javlja se: *kozle*, koje je Stanac donio u grad kako bi ga prodao i dobio neku *aspricu* (novac). U odnosu na ovu životinju razvidne su na jezičnostilskoj razini dvije perspektive, ona gradskih noćnika Vlahe, Mihe i Dživa, i ona Stančeva: dok prvima *kozle* ne znači ništa, Stančev deminutivni oblik otkriva topao, familijaran odnos prema životinji (na razini jezika potvrđuje to opreka *kozle* – *kozlece*). Životinja u svom jezgrenom značenju pridonosi ostvarenju realističnosti u tekstu: Stanac prodaje *kozle*,

a Dživo mu se lažno predstavlja kao trgovac *govedima* s Gacke. I u urotničkim pismima Držić spominje trgovinu *konjima* (Držić, 1987.: 31) – stranci koji bi se trebali infiltrirati u domaće stanovništvo i tako pripremiti svrgavanje vladavine nakaza, trebali bi se pretvarati da stvarno nešto rade, pa tako i da kupuju *konje* (nepreneseno značenje).

*

U *Noveli od Stanca* životinja se, dakle, javlja kao: stvarna i nazočna (*kozle*), kao stvarna i nenazočna (*goveda*), kao nositelj negativnih konotacija (*gamad, jeja*), kao usporedba (*zmija*) i metafora (*kučka*), kao sredstvo kojim se ostvaruje/oponaša perspektiva sugovornika (Dživo u prostor svoga govora uključuje *zmiju, kučku*, oponašajući Stančev govor a sve da bi on povjerovao u čudesno podmlađivanje) i kao sredstvo kojim se simulira svakodnevnost (Dživo tobože trguje *govedima*). Ista je situacija (simulacija svakodnevice) u urotničkim pismima moralno opravdana jer pridonosi borbi protiv ljudi nahvao; u *Noveli* ovakve opravdanosti nema, jer Dživo pita svoje prijatelje o Stancu: »jesam li kako umio š njim sprdat?« (Držić, NOS, 1987.: 275), da bi mu kasnije ukrali i kozle uz neku novčanu nadoknadu. Novak kaže: »Stanac je Držićev scenski patnik, prvi piščev lik izmučena čovjeka koji u teatru biva mučen teatrom.« (Novak, 2002.: 87)

2.2. *Dundo Maroje*

Za Držićeva se *Dunda Maroja* kaže da je to njegovo najbolje djelo s inovativnim preobrazbama prostora »u ovo vrijeme od poklad« (Držić, DM, 1987.: 304), jer gledateljstvu u Dubrovniku želi pred oči »ukazat Rim«. Komedija je nastala u kratko vrijeme, jer ju je sklopilo »šes Pometnika u šes dana« (Držić, DM, 1987.: 307). U priči o razmetnome sinu Mari i spendanih pet tisuća dukata središnju antitezu *ljudi nazbilj – ljudi nahvao* pripomažu izgraditi i životinje, kojih je u komediji povećani broj, čak 53 (v. *Tablicu 3*), uz napomenu da čak sedam životinja ima i svoju umanjenicu (guska-guščica, jarebica-jarebičica, kapun-kapunić, konj-konjic, ptica-ptičica, srdjela-srdjelica, zec-zečić), kojima se ne sugerira ljupkost pastoralnog ugođaja nego renesansno uživanje u gastronomiji:

Tablica 3 – Životinjski svijet u DM

Redni broj	Naziv životinje	Navodi iz djela	Ukupno
1.	armilin (bijela lasica) ⁶	armilin u čistoći (347);	1
2.	bazilišk ⁷	K ocu idem? K bazilišku idem, koji me će očima otrovat (361);	1
3.	bestija / bjestija	Ova bestija kortidžana Mande prem ti je Ščavuša, ne misli što će zutra bit (327); Bestija ima dukat, a neće da ih pendža (329); za jednu bestiju mizeru kako uš (333); kao ova bjestija nije otac sinjora Mara (333); Bjestije mene (334); tko je bjestija , bjestija će i umrijet (347); ljudi partičipaju, misser mio, od ovizijeh bjestija (347); jedni se ljudi nahode zle bjestije (347); ja malo prije bez objeda ne ostah za njeku bjestiju (347); ne dadiješe, bjestija , na nju ni gledat (380);	11
4.	buha	A jeda kako i one vaše od Pelila i od Podmirja ke se vazda od buha puđaju? (356);	1
5.	čaplja	ončas su uputih put Indija Velicijeh, gdje osli, čaplje , žabe i mojemuni jezikom govore (304);	1
6.	fadžan (fazan)	kupi par fadžana (317); pak ti mi dođu s pliticom, u njoj dobra kokoš, u njoj pritila patka, u njoj dvije jarebice, – fadžanova (318); za ukropom i srdjelami bolje ćeš gustati kapune, torte, jarebice i fadžane (364);	3
7.	galeb	ptica je bez krila, galeb je morski i od jajera (322);	1
8.	galine od Indijana (=kokoš)	na jetrice slatke od kapunića, na guske, na patke, na paune, na galine od Indijana (336);	1
9.	grinje ⁸	Grinje su zle žene (356);	1
10.	grličica	Petrunjelice, ma grličice (373);	1
11.	grmuša (sitna ptica, dračarka)	Tako ću njim kao grmušom i metnut u more (321);	1
12.	guja	Scijenjahu imat što činit s ovijem zemaljskijem gujami koje mi ližu zemlju (322);	1

⁶ *Armilin*, ali i *hermelin*, i *perlinka*, i *biserka* (jer ima crveno perje na glavi i bijelo-sivo perje) u Hrvatskom zagorju. Za ovo dodatno tumačenje zahvaljujem akademiku Nikoli Batušiću.

⁷ *Bazilišk* je nestvarna, bajoslovna životinja (između zmije, pijetla i žabe), za koju se vjerovalo da truje očima.

⁸ *Grinja* je u *Rječniku* ovako objašnjena: »*grinja* – moljac, grizlica, mana, slabost, grijeh. – grinje tresti: govoriti zlo. – drugih grinje tresti: ogovarati koga.« (Čale, 1987.: 697)

13.	guska / guščica	i primeće u pliticu sad kapunića, sad guščicu , sad jezik slan (319); gledam ali je guska (323); na jetrice slatke od kapunića, na guske , na patke, na paune, na galine od Indijana (336);	3
14.	hobotnica	njeki crnilom među kao i hobotnica (347);	1
15.	hrtica	a što hrtica koti, sve zeca tjera (347); Među lisicom i hrtom nije ugođaja. (368);	2
16.	jarebica / jarebičica	pak ti mi dođu s pliticom, u njoj dobra kokoš, u njoj pritila patka, u njoj dvije jarebice , – fadžanova (318); oko njega dvije jarebice oblahne (323); okusih i jarebičice (324); ako je tebi drago, Petrunjelico, moja jarebičice (325); Za vlastelinu čovjeku bit hoće se čista krv od juhe, od kapuna i od jarebičice , a ne od luka česnovitoga i od srdjela (352); za ukropom i srdjelami bolje ćeš gustati kapune, torte, jarebice i fadžane (364);	6
17.	kamilionte (kamalions = kameleon, gušter)	Nađi ti one što se iz Moreške zemlje donose kamilionte , kao li se zovu, koji se jajerom hrane (309);	1
18.	kapun / kapunić (uškopljen pijetao)	i kupi par kapuna velicijeh (317); i primeće u pliticu sad kapunića , sad guščicu, sad jezik slan (319); pjat , u njemu kapun (323); onoliko velika kapuna moje oči nigda nijesu prije vidjele (323); odkinuh krilo od onoga kapuna (324); igrat u parti sekrete od onoga slavnoga kapuna (324); kurvina kuhača koje galantarije od onoga kapuna biješe učinio (324); na jetrice slatke od kapunića , na guske, na patke, na paune, na galine od Indijana (336); Za vlastelinu čovjeku bit hoće se čista krv od juhe, od kapuna i od jarebičice, a ne od luka česnovitoga i od srdjela (352); dobio si se na odor od nekijeh kapuna koji se u sinjore peku večeri (354); za ukropom i srdjelami bolje ćeš gustati kapune , torte, jarebice i fadžane (364);	11
19.	kokoš	pak ti mi dođu s pliticom, u njoj dobra kokoš , u njoj pritila patka, u njoj dvije jarebice, – fadžanova (318);	1
20.	konj / konjic	Jaoh, valjalo bi mi dat dvaeset i četiri konja na dan (308); Bogme bi ti, gospodaru, valjao konjic i svaku uru svoj (308); konj brz (347);	3
21.	kosović	a na krajijeh od plitice uokolo nakitili bijehu kosovića , drazijeh kosovića (323); založih se i trijema kosovići (324);	2
22.	koza	donošahu među ine žvirata, čovuljica, barbačepa od drva, obraza od papagala, od mojemuča, od žaba, oslastijeh, kozijeh i na svaki način. (305); Negromanti, za lakomos od zlata, daše duh žviratom, barbačepom, čovuljicom, obrazom od papagala, od mojemuča, od žaba, oslastijem, kozijem i od težijeh načina. (305); I, za dovršit besjedu, ovi obrazi od papagala, od mojemuča, od žaba, žvirati, barbačepi i s koze udreni (305); čovuljici, žvirati, barbačepi.	6

		obrazi od papagala, od mojemuča, od žaba, oslasti i s koze udreni (305); Tako čovuljici, žvirati, barbačepi, obrazi od papagala, od mojemuča, od žaba, oslasti i s koze udreni naplodiše to gdaljivo sjeme (305); mojemuče, žvirati, barbačepi, tovari i osli, koze , ljudi nahvao (306);	
23.	lav	a kad se spendžaju, zmiije, lavi koji nam srce deru i ijedu (339); Ovdje trjeba učinit srce od lava a obraz od zle žene (346); lav ima srce i zec ar contradio (347); Jeda što lavu iz nokata izmem (359); izeh lavu iz nokata velik bokun (368); učinit srce od lava (375);	6
24.	lisica	sve što lisica leže, sve liha (347); lisica liha (347); Među lisicom i hrtom nije ugođaja. Ma ja sad lisica bih (368); kako liče proc stvar od one stare lisice do mlade (371); Vuk lisicu privari (379);	6
25.	mačka	sve što se od mačke rodi, sve miše lovi (347); neče mačka larda (370); neče mačka larda (375);	3
26. 27.	miš mojemun / mojemuča	sve što se od mačke rodi, sve miše lovi (347); ončas su uputih put Indija Velicijeh, gdje osli, čaplje, žabe i mojemuni jezikom govore (304); i od kamena čovuljica, vele učinjeno, obraza od mojemuče , od papagala, od žvirata, od barbačepa; ljudi s nogami od čaplje, stasa od žabe (305); donošahu među ine žvirata, čovuljica, barbačepa od drva, obraza od papagala, od mojemuča , od žaba, oslastijeh, kozjijeh i na svaki način. (305); Negromanti, za lakomos od zlata, daše duh žviratom, barbačepom, čovuljicom, obrazom od papagala, od mojemuča , od žaba, oslastijem, kozjijem i od tezijeh načina. (305); I, za dovršit besjedu, ovi obrazi od papagala, od mojemuča , od žaba, žvirati, barbačepi i s koze udreni (305); čovuljici, žvirati, barbačepi, obrazi od papagala, od mojemuča , od žaba, oslasti i s koze udreni (305); Tako čovuljici, žvirati, barbačepi, obrazi od papagala, od mojemuča , od žaba, oslasti i s koze udreni naplodiše to gdaljivo sjeme (305); A komedija vam će odkrit koji su to sjeme tugljivo od mojemunskijeh obraza i ljudi od ništa, od trimjed, nahvao, koji li su ljudi tihi i dobri i razumni, ljudi nazbilj (306); mojemuče , žvirati, barbačepi, tovari i osli, koze, ljudi nahvao (306);	1 9
28.	muha	Nea Popiva pristupi da mi ovu muhu s nosa zbije (376);	1
29.	narikla (morski spužić) ⁹	Ova je stavila na udicu nariklu za izet smuduta (358);	1
30.	osle / osao	ončas su uputih put Indija Velicijeh, gdje osli , čaplje, žabe i mojemuni jezikom govore (304); donošahu među ine žvirata, čovuljica, barbačepa od drva, obraza od papagala, od mojemuča,	12

⁹ *Narikla* je morski spužić koji služi kao mamac za ribu (lat. *naeritula*; naricla).

		od žaba, oslastijeh , kozjijeh i na svaki način. (305); Negromanti, za lakomos od zlata, daše duh žviratom, barbaćepom, čovuljicom, obrazom od papagala, od mojemuča, od žaba, oslastijem , kozjijem i od tezijeh načina. (305); čovuljici, žvirati, barbaćepi, obrazi od papagala, od mojemuča, od žaba, oslasti i s koze udreni (305); Tako čovuljici, žvirati, barbaćepi, obrazi od papagala, od mojemuča, od žaba, oslasti i s koze udreni naplodiše to gdaljivo sjeme (305); mojemuče, žvirati, barbaćepi, tovari i osli , koze, ljudi nahvao (306); što blede oslova nemanština jedna (347); osao trom (347); neki osli (347); ovo mi u bradu kako oslu (359); tot kako oslici mojoj gospođi (365); Idi, oslico (377);	
31.	ovca / ovčica	Plašilo ovcu tjera, tihočina vuka stiže. (319); ovčica s mirom stoji (347);	2
32.	paganjelo (ptica konopljarka)	A ti mniš paganjela si s sobom doveo, da ga mijendeokom hraniš? (360);	1
33.	papagalo	i od kamena čovuljica, vele učinjeno, obraza od mojemuče, od papagala , od žvirata, od barbaćepa; ljudi s nogami od čaplje, stasa od žabe (305); donošahu među ine žvirata, čovuljica, barbaćepa od drva, obraza od papagala , od mojemuča, od žaba, oslastijeh, kozjijeh i na svaki način. (305); Negromanti, za lakomos od zlata, daše duh žviratom, barbaćepom, čovuljicom, obrazom od papagala , od mojemuča, od žaba, oslastijem, kozjijem i od tezijeh načina. (305); I, za dovršit besjedu, ovi obrazi od papagala , od mojemuča, od žaba, žvirati, barbaćepi i s koze udreni (305); čovuljici, žvirati, barbaćepi, obrazi od papagala , od mojemuča, od žaba, oslasti i s koze udreni (305); govore kako i papagali (352); da se psi kobasami vežu (304); uteče ti i ne stignu ga sa svijem psi sinjora Džulijana Čezarina (320); Poznaš, pse! (329); Bježiš, ne odgovaraš, pse jedan? (323); Ah, pse jedan, i Petrunjele mi se hitaš?! (336); Nut psa prozuntoza (337); nije remedija, pse jedan (34); pas vjeran (347); spuštaj se u pse (365); Drugo je, pse jedan (373); Tradituru, pse jedan (373); Ah, pse jedan (374);	6
34.	pas	da se psi kobasami vežu (304); uteče ti i ne stignu ga sa svijem psi sinjora Džulijana Čezarina (320); Poznaš, pse! (329); Bježiš, ne odgovaraš, pse jedan? (323); Ah, pse jedan, i Petrunjele mi se hitaš?! (336); Nut psa prozuntoza (337); nije remedija, pse jedan (34); pas vjeran (347); spuštaj se u pse (365); Drugo je, pse jedan (373); Tradituru, pse jedan (373); Ah, pse jedan (374);	12
35.	patka	pak ti mi dođu s pliticom, u njoj dobra kokoš, u njoj pritila patka , u njoj dvije jarebice, – fadžanova (318);); na jetrice slatke od kapunića, na guske, na patke , na paune, na galine od Indijana (336);	2
36.	paun	na jetrice slatke od kapunića, na guske, na patke, na paune , na galine od Indijana (336);	1
37.	pijavica	Ter nije zadosta da mu kako pijavice krv popijete, ma mu hoćete i dušu popit (315); I pijavica ljubi krv čovječju, ali mu dušu vadi (316);	2
38.	prasac	prasac u gnusoći (347); Šo, šo, nuti svinje, gdje kako prasac šoka (370);	2

39.	ptica / ptičica	a slatki žuber od razlikih ptica sa svijeh strana vječno veselje čini (304); ptica je bez krila, galeb je morski i od jajera (322); pun biješe nadjeven kao jedan kuljen nekijeh ptičica prtiljahnijeh (324); Petrunjelice, huda ptičice , vidiš kao te hranim (336); Petrunjelice, draga ptičice (353);	5
40.	smudut ¹⁰ (riba)	Ova je stavila na udicu nariklu za izet smuduta (358);	1
41.	slavic	gdje od žaba kant u scjeni biješe kako među nami od slavica (304);	1
42.	spuž	Bijedan se Grubiša u latinsku zemlju doskitao, gdje se žabe i spuži ijedu (371);	1
43.	srdjela / srdjelica	Za vlastelinu čovjeku bit hoće se čista krv od juhe, od kapuna i od jarebičice, a ne od luka česnovitoga i od srdjela (352); odsela češ kadgod i srdjelicom se pasat (364); za ukropom i srdjelami bolje češ gustati kapune, torte, jarebice i fadžane (364);	3
44.	svinja	Šo, šo, nuti svinje , gdje kako prasac šoka (370); Muči svinjo , i za te li je govorit (371); gori hodi, svinjo jedna (371);	3
45.	tovar	mojemuče, žvirati, barbačepi, tovari i osli, koze, ljudi nahvao (306);	1
46.	uš	On uš bi odro za avancat kožu od nje (329); on je mizer kako uš (329); za jednu bestiju mizeru kako uš (333); Ukaza mi uš njeku u razdrtoj čošini gdje otvora magazdin (366);	4
47.	vuk	Vuku dat u pohranu meso! (308); Plašilo ovcu tjera, tihočina vuka stiže. (319); vuk grabi (347); Sinjor Marin kao uškopljen vuk izmače (369); Vuk lisicu privari (379);	5
48.	zec / zečić	i polovica zadnja od zečića (323); a što hrtica koti, sve zeca tjera (347); lav ima srce i zec ar contradio (347);	3
49.	zmaj	Ubog je, er ti nijesi s trbuhom ki se ne može nigda napuniti i s usmi od zmaja ki ne žve neg proždire (316);	1
50.	zmija	a kad se spendžaju, zmije , lavi koji nam srce deru i ijedu (339); a zmije što rađaju, sve to proklete sjeme jadom meće (347); šaren kako i zmija , vlači se tiho kako i zmija ; čovjek je u formu, zmija je u pratiku; grij zmiju , da te uije (347);	6
51.	žaba	ončas su uputih put Indija Velicijeh, gdje osli, čaplje, žabe i mojemuni jezikom govore (304); gdje od žaba kant u scjeni biješe kako među nami od slavica (304); i od kamena čovuljica, vele učinjeno, obraza od mojemuče, od papagala, od žvirata, od barbačepa; ljudi s nogami od čaplje, stasa od žabe (305); donošahu među ine žvirata, čovuljica, barbačepa od drva, obraza od papagala, od mojemuča, od žaba , oslastijeh, kozjijeh i na svaki	10

¹⁰ *Smudut* je vrsta osobito kvalitetne ribe (lubin, brancin).

		način. (305); Negromanti, za lakomos od zlata, daše duh žviratom, barbaćepom, čovuljicom, obrazom od papagala, od mojemuča, od žaba , oslastijem, kozjijem i od tezijeh načina. (305); I, za dovršit besjedu, ovi obrazi od papagala, od mojemuča, od žaba , žvirati, barbaćepi i s kože udreni (305); čovuljici, žvirati, barbaćepi, obrazi od papagala, od mojemuča, od žaba , oslasti i s kože udreni (305); Tako čovuljici, žvirati, barbaćepi, obrazi od papagala, od mojemuča, od žaba , oslasti i s kože udreni naplodiše to gdaljivo sjeme (305); Bijedan se Grubiša u latinsku zemlju doskita, gdje se žabe i spuži ijedu (371); lazi mi kao indijana žaba (380);	
52.	ždral	Čovuljici mali, s ždralovi boj biju (304);	1
53.	žvirat ¹¹	i od kamena čovuljica, vele učinjeno, obraza od mojemuče, od papagala, od žvirata , od barbaćepa; ljudi s nogami od čaplje, stasa od žabe (305); donošahu među ine žvirata , čovuljica, barbaćepa od drva, obraza od papagala, od mojemuča, od žaba, oslastijeh, kozjijeh i na svaki način. (305); Negromanti, za lakomos od zlata, daše duh žviratom , barbaćepom, čovuljicom, obrazom od papagala, od mojemuča, od žaba, oslastijem, kozjijem i od tezijeh načina. (305); I, za dovršit besjedu, ovi obrazi od papagala, od mojemuča, od žaba, žvirati , barbaćepi i s kože udreni (305); čovuljici, žvirati , barbaćepi, obrazi od papagala, od mojemuča, od žaba, oslasti i s kože udreni (305); Tako čovuljici, žvirati , barbaćepi, obrazi od papagala, od mojemuča, od žaba, oslasti i s kože udreni naplodiše to gdaljivo sjeme (305); mojemuče, žvirati , barbaćepi, tovari i osli, kože, ljudi nahvao (306).	7

U svom se govoru negromant »od Velicijeh Indija« Dugi Nos obraća plemi-
nitim i vrijednim Dubrovčanima, opisujući im gdje je bio u protekle tri godine:
u *Indija Velicijeh* (»ončas su uputih put Indija Velicijeh, gdje osli, čaplje, žabe i
mojemuni jezikom govore« /Držić, DM, 1987.: 304/), u *Malijeh Indija* (»gdje pig-
maleoni, čovuljici mali, s *ždralovi* boj biju« /Držić, DM, 1987.: 304/), zatim odlazi
k *Novijem Indijami* (»gdje vele da se *psi* kobasami vežu, i da se od zlata balotami
na cunje igra, gdje od žaba kant u sceni bješe kako među nami od *slavica*« /Držić,
DM, 1987.: 304/), da bi na kraju tek svojom negromancijom ugledao *Stare Indije*
u kojima nalazi pravi život (vječno *prolitje*, sunce, zora, žuber ptica, bistre vode,

¹¹ Oko značenja ovoga leksema ne postoji jedinstveno mišljenje: jedni kažu da je neka
ptica (*Rječnik JAZU*), drugi da je riječ o nakazi, vjerojatno životinje (P. Kolendić), treći da
se odnosi na grbava čovjeka (L. Košuta, F. Čale), a četvrti da je riječ o žirafi (I. Slamnig).

zelena trava, dubje, bogata polja, zrelo voće) i *ljude nazbilj* («A ljudi koji te strane uživaju ljudi su blazi, ljudi su tihi, ljudi su mudri, ljudi razumni.« /Držić, DM, 1987.: 305/). U funkciju njihova opisivanja Držić je stavio i životinju u njezinu jezgrenom značenju – kada se čovjek pojavljuje kao čovjek i životinja se pojavljuje kao životinja (*ptica* cvrkuće, a ne *žaba* kao u Novoj Indiji).

Ali u Starim Indijama Dugi je Nos vidio i neobične, grube obraze: »i od kamena čovuljica (patuljak – op. Z.Š.), vele učinjeno, obraza od mojemuče, od papagala, od žvirata, od barbačepa; ljudi s nogami od čaplje, stasa od žabe;« (Držić, DM, 1987.: 305), za koje kaže da su »tamaše (šala, veseljak – op. Z.Š.), izješe, glumci, fece (talog – op. Z.Š.) od ljuckoga naroda« (Držić, DM, 1987.: 305). Skladnost *zlatnoga doba* (*aurea aetas*) u Starim Indijama narušili su negromanti kao što je i Dugi Nos (ili suvremeni trgovci), koji su zbog pomame za zlatom kojega je u onim rijekama bilo u velikim količinama, počeli trgovati, donoseći ondašnjem stanovništvu figure rugoba («donošahu među ine žvirata, čovuljica, barbačepa od drva, obraza od papagala, od mojemuča, od žaba, oslastijeh, kozjijeh i na svaki način.« /Držić, DM, 1987.: 305/). Na nagovor žena, koje imaju »polakšu pamet« od ljudi, negromanti su oživjeli ove nakazne figure («Negromanti, za lakomos od zlata, daše duh žviratom, barbačepom, čovuljicom, obrazom od papagala, od mojemuča, od žaba, oslastijem, kozjijem i od težijeh načina.« /Držić, DM, 1987.: 305/), s kojima će se kasnije žene nazbilj »plodit i miješat« («I, za dovršit besjedu, ovi obrazi od papagala, od mojemuča, od žaba, žvirati, barbačepi i s kože udreni i, za u kraće rijet, ljudi nahvao, počeše se plodit i miješat s ženami nazbilj po taki način, er se ljudi nahvao toliko počeše umnažat, er poče veće broja bit od ljudi nahvao neg ljudi nazbilj.« /Držić, DM, 1987.: 305/). Budući su ljudi nahvao htjeli pripremiti *konjuru* (urotu) protiv ljudi nazbilj i protjerati ih iz njihova doma, ljudi nazbilj saznavši na vrijeme za urotu, protjeraše oružjem ljude nahvao. Ljudi nahvao zajedno s negromantima (= »prokleta sjeme«) stižu u naše krajeve, smiješavši se s dobrima, razumnima i lijepima. Započinje borba ljudi nahvao i ljudi nazbilj, a *zlatno doba* postaje prošlost; dobri će ljudi uzeti za dobro ono što im se za dobro dobrovoljno čini, a zli će (zavidni i nerazumni, tj. *mojemuče*, *žvirati*, *barbačepi*, *osli* i *koze*) o svemu zlo govoriti.

U svijetu *ljudi nazbilj* životinja se pojavljuje u svom primarnom značenju, zbog čega ih nije potrebno posebice navoditi i objašnjavati; u svijetu ljudi nahvao vladaju duhovne nakaze koje Držić slikovito opisuje životinjama (*žvirat*, *papa-*

galo, mojemuča, žaba, osle, koza). Iako u tekstu nije naznačeno koji se semantemi iz periferijskih dijelova semantičkih polja navedenih zooleksema i ljudi nahvao preklapaju (v. Užarević, 1995: 105), ipak se na temelju poetike antiteza, na kojoj Držić gradi svoje djelo, može pretpostaviti sljedeće: ako ljude nazbilj krase blagost, tihoća, mudrost, razumnost, ljepota, dobrotu, onda šest gore spomenutih životinja (*žvirat, papagalo, mojemuča, žaba, osle, koza*) utjelovljuje suprotnost: *žvirat* – bahatost (neblagost), *papagalo* – glasnost (netihoća), *mojemuča* – glupost (nemudrost), *žaba* – nerazumnost, *osle* – ružnoća, *koza* – zloća (nedobrota). Poznato je, naime, da se ljudski nedostaci, mane ili grijesi vrlo lijepo mogu uspoređivati s određenim životinjskim vrstama. U ikonografiji grijeha ova je problematika dosta jasno određena. Jean Delumeau piše: »U jednom rukopisu iz nacionalne biblioteke (oko 1390.), koji je proučavao E. Mal, veze između greha, društvenog nivoa i životinjskog simbolizma su jasno istaknute, a poroci su predstavljeni, na način koji će postati klasičan, kako jašu životinje.

Oholost je	kralj koji jaše	lava i nosi	orla
Zavist je	kaluđer koji jaše	psa i nosi	kopca
Srdžba je	žena koja jaše	divljeg veptra i nosi	petla
Lenjost je	kmet koji jaše	magarca i nosi	buljinu
Tvrđičluk je	trgovac koji jaše	krticu ili jazavca i nosi	sovu
Proždrljivost je	mladić koji jaše	vuka i nosi	jastreba
Pohota je	dama koja jaše	kozu i nosi	golubicu

Doduše, bilo je i drugačijih raspodela: za oholost, paun; za pohotu, jarac; za tvrđičluk, majmun ili žaba krastača; za zavist, zmija ili hrt.« (Delimo, 1986.: 359)

Neke se od navedenih životinja u opisu ljudskih nedostataka, mana i grijeha pojavljuju, vidjeli smo, i u Držićevu predstavljanju ljudi nahvao (npr. *majmun, magarac, koza*).

Zastupljenost životinja u Držićevoj komediji nije podjednaka. U *Dundu Maroju* se prema učestalosti pojavljivanja na prvom mjestu nalazi *osao* i *pas*, što je vidljivo iz *Tablice 4*:

Tablica 4 – Čestost pojavljivanja životinja u DM

Redni broj	Čestost pojavljivanja	Naziv životinje
1.	12	osle/osao, pas
2.	11	bestija/bjestija, kapun/kapunić
3.	10	žaba
4.	9	mojemun/mojemuća
5.	7	žvirat
6.	6	jarebica/jarebičica, koza, lav, lisica, papagalo, zmija
7.	5	ptica/ptičica, vuk
8.	4	uš
9.	3	fadžan, guska/guščica, konj/konjic, mačka, srdjela/srdjelica, svinja, zec/zečić
10.	2	hrtica, kosović, ovca/ovčica, patka, pijavica, prasac
11.	1	armilin, bazilišk, buha, čaplja, galeb, galine od Indijane, grinje, grličica, grmuša, guja, hobotnica, kamilionte, kokoš, miš, muha, narikla, paganjelo, paun, smudut, slavic, spuž, tovar, zmaj, ždral.

U *Dundu Maroju* se faunistički leksemi pojavljuju češće u svom prenesenom značenju, i to na različite načine: u okviru karakterizacije lika i to posebice ljudi nahvao, u okviru zamjena neprenesenog i prenesenog značenja, kao sastavnica zooposlovice, preuveličavanja, u okviru jake metafore, psovke.

Prvu tvrdnju – da su češća metaforička značenja, potvrđuje vrlo jednostavno uspoređivanje, na primjer, prvih dvaju rang-mjesta tablica koje prikazuju čestost pojavljivanja određene životinje u Držićevim pastoralama i komedijama. U pastoralama se, naime, uz životinje češće vezuju stvarna značenja, pa se tako na dva spomenuta rang-mjesta u stvarnom značenju pojavljuje: *neman*, *zvir*, *satir*, *stado*, a u komediji: *kozle*, *osle*, *satir*, *pas*, *spuž*; u prenesenom se značenju u pastoralima životinja rjeđe pojavljuje (*svinja*),¹² dok je u komediji taj broj znatno veći, a neke

¹² U sljedećoj tablici donosimo popis životinja prvih dvaju rang-mjesta iz Držićevih pastoralama (usp. Šundalić, 2003: 18-49) s naznakom u zagradi u kojem se značenju određeni leksem najčešće pojavljuje u tekstu (SZ=stvarno značenje, PZ=preneseno značenje):

<i>Tirena</i>	<i>Venera i Adon</i>	<i>Grižula</i>
1. satir (SZ)	1. svinja (PZ)	1. neman (SZ)
2. zvir (SZ)	2. satir (SZ)	2. stado (SZ)

se životinje na navedenim rang-ljestvicama i ponavljaju (*bestija, uš, pas, osa, osle, spuž, konj*).¹³

Karakterizacija lika. Karakterne osobine likova Držić približava čitatelju i uz pomoć životinjskoga svijeta. Odnosi se to posebice na ljude nahvao (tj. *ludake, potištenjake, injorante*), a od životinja izdvajamo:

Bestija/bjestija – ljudi nahvao su često okarakterizirani kao *bestije*, jer se njome želi naglasiti najniža osobina ljudskosti, tj. neljudskost u čovjeku. Tako će npr. Kotoranin Tripče, čovjek nazbilj, reći za škrtooga Maroja da je i »*bestija* mizera kako uš«, odnosno da ima zlu ćud; i Laurina će gramzivost biti dovedena u vezu s *bestijom*, jer će se *bestija* Laura uzoholiti i neće razmišljati o tome da se dobra sreća može prometnuti u zlo. I čovjek nazbilj, Tripče, reći će za sebe »*bjestije* mene« u značenju ludog li mene kada dozvolih da me ljudi nahvao povuku u svoje društvo.

Oslica – nakon što je Laura posudila 3000 dukata Maru, sluškinja je Petrunjela naziva oslicom, ne vjerujući previše u njezinu pamet, ali i Laura naziva svoju sluškinju oslicom, tako da na jezičnoj razini pripadaju gotovo istome svijetu.

Svinja i prasac – Pavo Novobrđanin, Kamilo i Grubiša talijanski govor Oštijera, tj. njegovo šeperlakanje odnosno blebetanje na talijanskome, s podsmjehom prisposobljuju glasanju *svinje i prasca* – »šo, šo«.

Uš – lakomost lika slikovito može dočarati upravo *uš* (npr. za Vlahovu lakomost Pijero kaže: »On *uš* bi odro za avancat kožu od nje.« – što podrazumijeva zooposlovice »Odrije't uš za uze't joj kožu«, prema Daničiću), ali i nečije siromaštvo (tako je za sluškinju Petrunjelu Maroje siromašan i neugledan čovjek, tj. *uš*).

Grinje – zlice tj. bludnice su *grinje*, jer uništavaju ludu mladost prenoseći im »francusku bolest« zbog koje im opadaju brade.

¹³ U sljedećoj tablici donosimo popis životinja prvih dvaju rang-mjesta iz Držićevih komedija s naznakom u zagradi u kojem se značenju određeni leksem najčešće pojavljuje u tekstu (SZ=stvarno značenje, PZ=preneseno značenje):

Novela od Stanca	Dundo Maroje	Skup	Tripče de Utolče	Arkulin	Pjerin
1. kozle (SZ)	1. osle / osao (SZ), pas (SZ i PZ)	1. satir (SZ)	1. bestija (PZ)	1. neman (PZ)	1. pas (PZ)
2. osle, osa, spuž (SZ i PZ)	2. bestija (PZ)	2. uš (PZ), kozlić (hrana)	2. pas (PZ)	2. bestija (PZ)	2. konj (PZ)

Papagalo – ljudi nahvao (odnosno *luđaci*, *potištenjaci*, *inJORanti* – kako ih naziva Pomet) govore »učeno« kao *papige*.

Narikla i *smudut* – pohlepna će Laura biti spremna posuditi Maru 3000 dukata kako bi prevarili oca Maroja i prisvojili njegovih navodnih »peset tisuć dukata«. Tako bi Laurini dukati trebali poslužiti kao mamac, kao *narikla* (morski puž koji služi kao mamac za veće ribe), kojom se privlači puno vrednija riba *smudut* (lubin, brancin).

Kameleon – Marojevi se tvrdičluk slikovito opisuje *kameleonom*, jer gladni Bokčilo ironično savjetuje svome gospodaru da sobom vodi one koji dolaze iz Moreške zemlje (Afrike) i sobom donose i *kamilionte* (kameleone), guštere, koji mijenjaju boju, a kada se uznemire, napuhnu zrakom golema pluća u tjelesnoj šupljini, zbog čega za njih Bokčilo kaže da se hrane zrakom (jajerom). Ali – on nije junak koji se »jajerom pase«.

Pijavica – Marovo se rasipništvo opisuje uz pomoć *pijavice*, pa tako Pomet prigovara Popivi da on zajedno s kurtizanom Mandom Krkarkom pije kao *pijavica* Maru krv (novce), ali da će mu na taj način na kraju i dušu popiti.

Izdvojeni zooleksmi u kontekstu navedenih likova ljudi nahvao i njihovih priča naglašavaju negativne semanteme, odnosno karakterne osobine (neljudskost, fizičku i moralnu opasnost, pohlepnost, prijetvornost, netolerantnost prema drugim jezicima i kulturama), pri čemu je češći odabir onih životinja koje hodaju (*bestija*, *oslica*, *svinja*, *prasad*, *uš*, *grinja*, *kameleon*), ali ne izostaju ni one koje lete (*papagalo*), plivaju (*narikla*, *smudut*) ili gmižu (*pijavica*).

U karakterizaciji lika životinja ne mora nužno aktualizirati samo negativna značenja. Potvrđuje to, na primjer, himna mornarskom životu (J. Torbarina) Dživulina Lopuđanina koji kaže da je od *jajera dijete* (sin vjetra), odnosno da je *ptica* bez krila (tj. da leti bez krila, jer je on, kao i druga njemu slična djeca, odrastao penjući se po brodovima i jarbolima), približavajući tako čitatelju dubrovačke mornare s naglašenom simpatijom.

Zamjena neprenesenog i prenesenog značenja zooleksema. Smiješan nesporazum nastaje kada se metaforičko značenje zooleksema razumije doslovno. Tako na primjer otac Maroje sebe smatra krivim što je izgubio pet tisuća dukata, davši ih neodgovornome sinu, pa kaže da bi upravo on trebao biti kažnjen, tj. trebao bi dobiti »dvaest i četiri *konje* na dan«, što je naziv za školsku kaznu »da se nekoga metne drugome na krkače i tako tuče po zadnjici«. /Čale, 1987.: 385/.

Ovaj slikoviti naziv za kaznu Bokčilo razumije u neprenesenu značenju, pa misli da Maroje govori o 24 *konja* koja bi se izmjenjivala na putu do Dubrovnika, ali dodaje da ni oni ne bi sve to mogli izdržati od gladi, jer ni njih škrti Maroje ne bi bolje hranio kao ni njega. Tako središnju antitezu gospodar–sluga upotpunjuje i zamjena prenesenog i neprenesenog značenja zooleksema.

Zooposlovica. U *Dundu Maroju* se pojavljuju životinje i u poslovicama, uz čiju se pomoć uspoređuje i zornije predočuje, na primjer, određeno stvarno stanje (dati djetetu pet tisuća dukata je isto kao i *vuku* dat u pohranu meso, kaže Maroje za svog sina /Držić, DM, 1987.: 308/, dok Pomet kaže Maru da *vuk* privari *lisicu*, jer je Maro htio prevariti Lauru za 3000 dukata a na kraju je Pomet prevario Mara i Lauru osigurao za svoga Tudeška ili osoba (mladi Dubrovčanin za svog prijatelja Vlaha kaže da je mizer kako *uš*). Zooposlovice se slikovito govori i o stvarnim odnosima (»Plášilo *ovcu* tjera, tihočina *vuka* stiže.« /Držić, DM, 1987.: 319/ – onaj tko je nagao, potjerat će i mirnoga, a onaj tko je tih, umirit će i mahnitoga, odnosno Maroje će do svoga sina i dukata stići samo strpljivošću i blagošću). Zanimljiva je i poslovica neće *mačka* larda, a znači isto što i poslovica neće suza nego na oko, što u kontekstu priče znači da će svoj poći svome, odnosno da će kurtizana Laura, tj. izgubljena kći Ondardova iz Auguste poći za Uga Tudeška, budući je i sama Njemica, tj. Tudeška.

Zooposlovice se snažno naglašava i antitetičnost ljudi nazbilj i ljudi nahvao (jer ljudi nahvao ostaju ljudi nahvao isto kao što *bjestija* ostaje *bjestija*, kao što *mačka* lovi *miševe*, kao što *lisica* lisiči, kao što *hrtica* tjera *zečeve*, kao što *zmija* nosi otrov /Držić, DM, 1987.: 347/), ali i preuveličava stvarno stanje (nakon što je Maro spendao dukate, otac odlučuje spasiti makar i ono malo što je ostalo pa kaže: »Jeda što *lavu* iz nokata izmem« /Držić, DM, 1987.: 359/).

Kao središnji se zooleksema u ovim poslovicama javljaju: *vuk*, *lisica*, *uš*, *bjestija*, *mačka*, *miš*, *hrtica*, *zec*, *zmija*, *lav*, *žaba*. Njihovim se uvođenjem u tekst komedije redovito naglašavaju, pa i preuveličavaju negativni semantemi iz semantičkog polja ljudi nahvao.

Preuveličavanje. Preneseno značenje faunističkih leksema Držić koristi i za preuveličavanje određenih karakternih osobina likova ili njihovih odnosa. Tako na primjer Dživulin, pomorac s Lopuda, »morski vuk« s kojim je Dživo plovio na istom brodu a ovaj ga hranio kašicom zbog hemoroida, sklon je hvalisanju i preuveličavanju. U prerusenoj Peri vidi Dživova brata, kojega će ako stupi na

njegov brod, baciti u more kao *grmušu* (sitnu pticu), jer i prerušena Pera želi biti *škrivan* na brodu (pisar) kao i Dživo. Antitetičnost koja je izgrađena uz pomoć ovoga lika (»izulan«, otočanin, tj. onaj koji živi na kopnu ↔ »zamirci«, tj. oni koji žive iza dubrovačkih zidina u miru; grub, hvalisav mornar ↔ osjetljiv, skroman pisar) pripomažu i životinje, i to *grmuša* (kojom se prenaplašava grubost Dživulinova, jer njegova tvrda mornarska ćud još više dolazi do izražaja u usporedbi sa sitnom pticom *grmušom*, s kojom on uspoređuje preodjenutu Peru kojoj se prijete da će je baciti u more tako lako kao i ptičicu *grmušu*) i *guja* (Dživulin otočanin neuobičajeno naziva ljude koji žive na kopnu zemaljskim *gujama*, prenaplašavajući tako njihovu zloću i netrpeljivost prema »izulanima«).

Hiperbolična se antitetičnost ostvaruje i na stilskoj razini i to onda kada je značenje atributa u suprotnosti sa značenjem imenice uz koju stoji (npr. Popiva kaže Petrunjeli da je »huda *ptičica*«, iako se uz deminutivni i pastoralno obojeni oblik *ptičica* obično ne vezuje i zlo). Preuveličavanje se ostvaruje i onda kada se velika potreba za nečim pretvara u svoju suprotnost – na primjer, za težak se posao čovjek treba dobro hraniti, a ne onako kako to čini Maroje s Bokčilom – on obavlja težak posao, a dobiva malo hrane, zbog čega mu Bokčilo prigovara: »A ti mniš *paganjela* si s sobom doveo, da ga mijendeokom hraniš?« (Držić, DM, 1987.: 360/, tj. misliš da si sobom poveo *pticu konopljarku* u Rim koju možeš hraniti bademčićima).

Preuveličavanje određenih značenja postiže se i postupkom jake metafore (*ab animali ad inanimale*).¹⁴ Držić, naime, oživljuje, antropomorfizira predmete, pa tako za novce kaže da je slatko trošiti ih, ali kada su potrošeni postaju *zmije* i *lavovi* koji deru i jedu srce.

Prenaplašavanje određenih osobina u *Dundu Maroju* ostvaruje se i uz pomoć nestvarnih, izmišljenih životinja, kao što je *bazilišk*, hibridna životinja u kojoj su spojeni dijelovi *zmije*, *pijetla* i *žabe*, i za koju se vjeruje da truje pogledom. Tako na primjer nakon što je potrošio dukate, sin Maro se boji izići pred oca jer u njemu vidi *baziliška*: »K *bazilišku* idem, koji me će očima otrovat; (...).« (Držić, DM, 1987.: 361) U značenju negativnog zoomorfizma pojavljuje se i *zmaj* – da bi što više uvrijedio Pometa, Popiva mu kaže da ima usta od *zmaja* koja ne žvaču nego proždiru.

¹⁴ Za jaku metaforu je bitno da »su polovi metafore udaljeni jedan od drugoga ne samo formalno gramatički nego i sadržajno.« (Kravar, 1978.: 235)

Prenesena značenja zooleksema u kontekstu preuveličavanja određenih karakternih osobina i odnosa među likovima upotpunjuju piščevu poetiku antiteza.

Psovka. U ljutnji se psuje, a kao sastavnica ovih neugodnih razgovora javljaju se i životinje. U *Dundu Maroju* to je najčešće – *pas* i rjeđe *svinja*. Psovke se često izgovaraju prigušenim glasom, što u tekstu signaliziraju zagrade unutar kojih je zapisana psovka. Obično gospodari oslovljavaju svoje sluge zooleksemom *pas*, a ne njihovim osobnim imenom (Maro govori Popivi »*pse* jedan«), ali nije neobično da se i sluge uzajmno počašćuju ovakvim nazivima (kao npr. Petrunjela Popivu). Zooleksem *pas* ima u ovoj komediji i dvije istoznačnice – *hrtica* i *hrt*, ali one ovdje nikada nisu sastavnice psovki, nego zooposlovica (»Među *lisicom* i *hrtom* nije ugođaja« /Držić, DM, 1987.: 368/). *Hrt/hrtica* se vezuje uz jednu drugu književnu tradiciju, pastoralnu, i u drugačijem značenju (*hrt* čuva *stado*), što se u *Dundu Maroju* poštuje, pa se nikoga ne psuje *hrtom* nego *psom*. U dekoru biblijskog pejzaža *pas* se spominje uglavnom kao strvinar, a rjeđe kao čuvar (v. Brnčić, 2007.: 55). U kontekst Držićeve komedije više se uklapa prvo navedeno značenje, i to u duhu negativnog zoomorfizma, dok ono drugo više odgovara pastoralama. Nadalje, osobinama životinja često se izražavaju neki ljudski stavovi, pa se tako npr. neprijatelja najčešće naziva *psom*, što potvrđuje i ova komedija, jer se u svakoj svađi ili ljutnji nazire stanoviti neprijatelj.

U psovkama se, dakle, zooleksema pojavljuju u prenesenom i izrazito negativnom značenju, naglašavajući ono animalno u čovjeku, kako onoga tko je psovku izgovorio tako i onoga komu je psovka upućena.

*

Prethodno navedeni primjeri pokazali su da se životinjski svijet u *Dundu Maroju* najčešće pojavljuje u prenesenom značenju. Stvarna su značenja znatno rjeđa, jer u odnosu na veći broj životinja koje uvodi Držić u svoju komediju, najmanje je onih koje se pojavljuju u svom primarnom značenju – životinja kao životinja. Ona u svom jezgrenom značenju pridonosi ostvarenju realističnosti u tekstu, odnosno svakodnevnosti, a riječ je o: *psu*, *buhi* i *muhi*. Na primjer, kada Tripče objašnjava Maroju da će do svoga Mara doći samo tihoćom, a ne mahnitošću i bijesom, onda mu to zorno predučuje i spominjanjem *pasa* Džulijana Čezarina (Giuliano Cesarini je bio poznat u Rimu i po tome što je stvarno držao puno *pasa*), jer kaže da ako ga preplaši, neće ga sustići ni uz pomoć svih *pasa* Džulijana Čezarina.

Stvarno značenje određenih životinja poslužilo je Držiću i za govor o (ne) higijeni određenih likova, kako onoj tjelesnoj tako i onoj moralnoj. Dok na primjer prva »kortižana od Rima« živi u kući punoj srebra i zlata, dotle se one dubrovačke s Pelila i Podmirja »puđaju od *buha*« (čiste od buha). Tjelesnu (ne)čistoću ne potvrđuje u cijelosti i ona moralna, jer ostaje otvoreno pitanje koje od njih (rim-ske ili dubrovačke zlice) predstavljaju veću opasnost za dubrovačku »nesvjesnu mladost« (mladiće)?

Držić je u svojoj komediji na kraju pokazao da se stvarnim značenjem životinje može progovoriti i o odosima onih koji (ni)su na vlasti i (ne)imaju moć. Tako, na primjer, nakon što je Pometova fortuna ponovno krenula naprijed (jer je doznao da je Laura tražena kći Mandalijena i da bi se mogla udati za njegova gospodara Uga Tudeška), a Popivina počela tonuti, Pomet to dočarava uz pomoć malahne životinje – *muhe*, pa kaže Popivi da mu otjera *muhu* s nosa, jer je on, Pomet, sada *gori* a Popiva *doli*.

Navedeni su primjeri, dakle, pokazali da je riječ o samo tri životinje u njihovu primarnu značenju, a da su područja života koja su njima otvorena doista različita (roditeljski odgoj, odnos otac – sin, tjelesna i moralna /ne/čistoća, biti i ne biti na vlasti, imati i nemati moć).

*

Zooleksemi su nezaobilazna sastavnica i Držićevih kulinarskih specijaliteta. Gastronomijom se potvrđuju određene kategorije svojstvene renesansi: ono što se nalazi na trpezi govori i o fortuni njezina konzumenta, ali i o gastronomskim navadama čovjeka odnosno naroda kojemu pripada. Tako bi se u okviru komedije *Dundo Maroje* moglo govoriti o najmanje tri nacionalne kuhinje, pa onda i o trima kulturama. Himničkim zanosom Pomet Trpeza govori o objedu »na tudešku«, o jelima bogatim i sastojcima i mirisima, što spominje i Obložder u *Pjerinu* – »Pod'mo mi malahno na tudešku stomak konfortat.« (Držić, P, 1987.: 566). Prema onomu što se nalazi na trpezi razlikuju se narodi i društveno-socijalni slojevi: dok Dubrovčani znaju *kokoš*, *patku*, *jarebice* i *fazane* jesti samo obično pečene, dotle se Pomet sladi delicijama na tudešku (njemačku) u »raju zemaljskom«. Uz velikog *kapuna*, kakva do tada njegove oči vidjele nisu, tu su i *jarebičice*, i *kosovići*, i *zečiči*, i *ptičice*. Ekstazu trpezarijskih užitaka dočaravaju deminutivni oblici, koji kada se nađu u amoroznoj situaciji, izazivaju smijeh (Petrunjeli se tako Pomet obraća

s »Petrunjelice, moja *jarebičice*«). Pometov se trbuh hrani »manom nebeskom«, kako on kaže, a čine je i jetrice *kapunića, guske, patke, pauni, kokoši* (*galine od Indijana*), odnosno juhe od *kapuna* i *jarebičice*, ali ne i od luka i *srdjela*. A kada fortuna krene po zlu, bit će dobre i *srdjelice*, kaže Pomet.

Pometov opis trpeze (koji se može smatrati najobilnijim u hrvatskoj književnosti!) odslik je renesansnih trpeza, ali i dobre kulinarske lektire toga vremena, u kojoj se *fortuna* i *virtù* povezuju s hranom (S. P. Novak).

Osim tudeške spominje se i talijanska kuhinja, ali ne s previše ushita, pa se tako na primjer Grubiša jada samome sebi – doskitao se u latinsku zemlju u kojoj se, s njegove točke gledišta, bijedno jede – samo *žabe* i *spuži*. Narodi, dakle, svoj nacionalni identitet ne grade samo svojim književnim i znanstvenim djelima, politikom, folklornim običajima, nego i hranom. Upravo zbog toga Grubiša u Rimu očajava, jer se boji da će ostati i gladan i žedan (jer »voda se u vino lijeva«).

Navedenim dvjema kuhinjama treba dodati i treću, domaću dubrovačku, koja je jednostavna, i po sastojcima i po tehnologiji pripremanja: »Dubrovčani nisu bili vnični spremanju kompliciranih jela s više različitih okusa.« (Stojan, 2007.: 177).

Na ovaj način i hrana na trpezi gradi jednu antitetičnu inačicu: *vlastelin čovjek* – *rustik*, čovjeka nazbilj koji se razumno vlada i njegove suprotnosti, koji je stoga osuđen na juhu od luka i *srdela*.

I na kraju recimo da Držić, kao ni njegovi likovi, nije bio zaokupljen problemom ubijanja životinja radi hrane, što je bilo nezaobilazno u crkvenom učenju.¹⁵

*

U *Dundu Maroju* se, dakle, životinja najčešće pojavljuje u prenesenom značenju, i to u funkciji karakterizacije likova, najčešće ljudi nahvao, i njihovih odnosa. Tomu pridonose i zooposlovice, psovke, preuveličavanja, jake metafore, dok zamjene neprenesenog i prenesenog značanja zooleksema još više pripomažu izgradnji smijeha u tekstu. Stvarnih je životinja, kao i onih fantastičnih u komediji malo, ali i one su uklopljene u Držićevu poetiku antiteza, dok renesansni svjeton-

¹⁵ Potvrđuje to na primjer Toma Akvinski: »Što se tiče ubijanja radi hrane, Toma Akvinski je, u okviru ograničenih spoznaja o prehranbenim potrebama čovjeka onoga doba, uvjeren da čovjek ne bi mogao živjeti a da se ne hrani životinjama. Iz toga proizlazi da je, budući da ne možemo jesti a da ne ubijamo, legitimno ubijati životinje.« (Brnčić, 2007.: 69)

azor antropocentrizma potvrđuje Držićeva komediografska kuhinja koja nikako nije vegetarijnska, jer se na njezinoj trpezi nalaze najrazličitije mesne delicije i začini, u kojima uživa *profumani trbuh*.

Izdvojeni tematsko-stilski slojevi na kojima se pojavljuju životinje nisu izolirani i dostatni sami sebi, jer se međusobno isprepliću i dopunjuju (npr. neka zooposlovica može istovremeno govoriti o određenoj karakternoj osobini lika, ali uz njezino istovremeno preuveličavanje – npr. o Vlahovoj lakomosti slikovito govori poslovica o *uši* kojoj se želi koža odrijeti, ali se zbog sićušnosti ove životinje istovremeno lakomost i preuveličava do apsurdna).

2.3. *Skup*

U cjelini Držićeva opusa komedija *Skup* i tragedija *Hekuba* imaju zasebno mjesto jer se oba teksta naslanjaju na poznate književne predloške, na Plautovu komediju *Aululariju* (koja se kod nas prevodi kao *Škrtac*, *Tvrđica*, *Ćup*, jer bi doslovni prijevod glasio *Komedija o ćupu*) i Dolceovu preradu Euripidove tragedije. Ovakav je izbor teme i predložka pridonio »većoj jasnoći piščeve namjere«, ali i prikrio »opasnu aluzivnost koja se u njima lako raspoznaje« (Čale, 1987.: 106). Odnos teksta *Skupa* i prototeksta vrlo je pomno istražio Franjo Švelec (Švelec, 1968.). Komediju je izvela družina Njarnjasi 1555. godine, na piru Saba Gajčina (općenito se drži da je napisana 1554. godine /Švelec, 1968.: 101/), a obrađuje temu škrtosti,¹⁶ novca, *tezora* (blaga) i izgubljenog duševnog mira, te lakomosti u izrazito dubrovačkoj sredini. Stoga je tezoro ovdje »više nego igdje, izravno ili simbolično, igrom riječi ili zapletajem, ključni je termin koji svim stilskim crtama, prizorima i situacijama priključuje svoj sadržaj i njime ih osmišljuje« (Čale, 1987.: 107). Opsjednutost novcem izopačuje Skupov um i komunikaciju, koja je više literarna nego razgovorna. Uz prvu temu komedije (Skupova opsjednutost novcem) vezuje se i ona druga – udaja kćeri Andrijane, ali zbog škrtosti ne za onoga koga ljubi (Kamilo) nego za onoga tko je bogat, pa makar bio i star (Zlati Kum). Na pitanje je li komedija *Skup* »sva ukradena iz Plauta« Frano Čale odgovara niječno: »*Skup*

¹⁶ Tema škrtosti doživjela je različite obrade u staroeuropskoj književnosti, kao što potvrđuju već spomenuti Plaut i Držić, ali i Shakespeareov *Mletački trgovac*, odnosno Molièreov *Škrtac*.

nije ukraden iz Plauta« (Čale, 1987.: 116). Kako se navedeno potvrđuje na razini faunističkog leksika, pokazat će sljedeće istraživanje, prikazano, kao i u odnosu na dva prethodna teksta (*Novela od Stanca, Dundo Maroje*), u okviru dviju tablica u odnosu na *Skup*, i u okviru dviju tablica u odnosu na Plautova *Škrca*:

Tablica 5 – Životinjski svijet u S

Redni broj	Naziv životinje	Navodi iz djela	Ukupno
1.	bjestija	Uteče ovi čovjek, a mene ovdje ostavi kako bjestiju (441);	1
2.	cipo (vrsta ribe)	Ja se vrtim kao ubodeni cipo (438);	1
3.	grinje	ako bih kose sakrio, kašalj grinje otkriva (437); a ne uboštvo, kako grinja , konsumavalo građane i Grad (449);	2
4.	jaganjac	Učas nađe se, doleti, stvori se pratež – (...): kozličići, jaganjci , kopuni – sve što ćeš! (443);	1
5.	kokoš	A oni ostaviše kokoši i kozličće (455);	1
6.	kopun	Učas nađe se, doleti, stvori se pratež – (...): kozličići, jaganjci, kopuni – sve što ćeš! (443); oni kapuni i ona pratež i Pasimaha, Zlatoga Kuma djetić, zlo mi srce čini (447);	2
7.	kozlič / kozle	Učas nađe se, doleti, stvori se pratež – (...): kozličići , jaganjci, kopuni – sve što ćeš! (443); Poslat ću jedno prtilo kozle (450); Pošlji to kozle , dovečer da smo zajedno (450); A oni ostaviše kokoši i kozličće (455);	4
8.	kučka	njeka je fantastika riječ Njarnjas: kad čuje naša kučka ovo ime, bježi kako od bata (430);	1
9.	magarica	Magarico , što iščekuješ na vratijeh? (433); Ribaode, magarice , zle žene (433); Nut magarice! (442);	3
10.	ogota (magarica, tovarica)	Ogote , kad mene nije u kući, okameni se u kući (432);	1
11.	osao (osli)	Zato se sada zlati osli doktoraju (434);	1
12.	ovca	Moja Grube, ovčica mlada, ne dohodi veće ovdje po oganj da mi te vuk ne uije (431);	1
13.	pas	star pas ne da pristupit (431);	1
14.	satir	Čudna rabota da vazda vile od satira bježe (430); I Stijepo sam i satir sam: kako Stijepo gostom se ne pripadamo; – kako satir , da vam povijem smijeh (430); Gdje su satiri od gora zelenijeh? (430); a satira upazi, veće izgину (431); velim, kako satir od gora zelenijeh, čovjek divji (431); I tko bi ktio znat što ću ja satir u ovoj komediji rijet (431);	7

15.	slavic	Onoj mi je slavic , koji tjezijem lakomcom žuberi s jutra i večeri (449);	1
16.	svrački ¹⁷	Kao svrački na grohotušu skupiše se lupeži kumardari, ribari, Piva i Tara. (443);	1
17.	uš	ne imam vode, ubog sam kako uš (435); ja ću uza te uš uboga biti ka će ktjet jesti (441); Ti veće imaš uši nego mjedi (454); Imaš tezoro od uši (460);	4
18.	vuk	Moja Grube, ovčica mlada, ne dohodi veće ovdí po oganj da mi te vuk ne uije (431).	1

Tablica 6 – Čestost pojavljivanja životinje u S

Redni broj	Čestost pojavljivanja	Naziv životinje
1.	7	satir
2.	4	kozlič, uš
3.	3	magarica
4.	2	grinje, kopun
5.	1	bjestija, cipo, jaganjac, kokoš, kučka, ogota, osao, ovca, pas, slavic, svrački, vuk.

Da bi se što pouzdanije mogla provjeriti tvrdnju Frana Čale da »*Skup* nije ukraden iz Plauta« – provedeno je isto istraživanje životinjskoga svijeta i u Plautovu *Škrču*, a rezultati su predloženi u okviru dviju tablica koje slijede (usp. *Tablice 7 i 8*):

Tablica 7 – Životinjski svijet u Plautovu Š

Redni broj	Naziv životinje	Navodi iz djela	Ukupno
1.	gavran	Grakne gavran (64); Nije slučaj što mi s lijeve strane grakće gavran taj (64); Od propasti me spasi gavran , graknuvši (69); da mi sad naleti gavran taj (69);	4
2.	gnjida	Onaj koji zgriješi, al je spreman okajati to, / ipak nije gnjida (78);	1
3.	glista	Van, van, glisto , koja evo ispod zemlje izmilje (64);	1
4.	janje	Hajd ovo janje , gojnije ... (45); Naš je janjac sitan (46); Kad, dođem na trg, tražim ribu, pokažu / mi skupu! Janje skupo, june	6

¹⁷ *Svrčak* je mala crvenkasta ptica, ptičica.

		preskupo, / ma sve je skupo, telad, svinje, ribe – sve! (49); A uz to janje (59); Od tog janjca , izmed svih / živina, vjeruj, nema većeg skrbnika (59); zašto janje držiš skrbnikom (59);	
5.	jastreb	van, / ti, gnusno, jastrebooko uhađalo (23);	1
6.	june	Kad, dođem na trg, tražim ribu, pokažu / mi skupu! Janje skupo, june preskupo, / ma sve je skupo, telad, svinje, ribe – sve! (49);	1
7.	kljusina	Učinit ću da mazgov, skuplji nego konj, / pojeftini do cijene galske kljusine (56);	1
8.	kobac	Znaš, njemu jednom kobac ote zalogaj, / a on ti ode, jaućuć, glavaru svom, / pa ondje poče plaćuć, tuleć, tražiti / da onaj kobac na sud bude zvan! (44-45);	2
9.	konj	Učinit ću da mazgov, skuplji nego konj , / pojeftini do cijene galske kljusine (56);	1
10.	kornjača	uskorit ću taj kornjačin tvoj spori hod (23);	1
11.	magarac	Ako za te udam kćer, ja evo mislim, ti ćeš vol / biti, a ja magarac , u jarmu s tobo, budem li / loš suvozač, ja ću, kao pule, pasti u blato, / dok ti, kao vol, ni glednuti me nećeš, ko da me / nema! Bit ćeš na me ljut, a moj će se soj smijati. / Ako taj spreg pukne, neću naći stalne staje tu, / a ni tamo. Oslī će me gristi, voli badati! / Opasno je prijeći od oslova med volove. (38);	1
12.	mazgov	Učinit ću da mazgov , skuplji nego konj, / pojeftini do cijene galske kljusine (56);	1
13.	mazga	Pa smijem tražiti dragulja, zlata, kne, / pa služinčadi, prasnje, mazgi , mazgara (56);	1
14.	morun	Maherione, / koliko možeš, vad kosti moruni ! (50);	1
15.	osle	Ako za te udam kćer, ja evo mislim, ti ćeš vol / biti, a ja magarac, u jarmu s tobo, budem li / loš suvozač, ja ću, kao pule, pasti u blato, / dok ti, kao vol, ni glednuti me nećeš, ko da me / nema! Bit ćeš na me ljut, a moj će se soj smijati. / Ako taj spreg pukne, neću naći stalne staje tu, / a ni tamo. Oslī će me gristi, voli badati! / Opasno je prijeći od oslova med volove. (38)	2
16.	pijetao	Tog pijetla nastoj oskupsti, / baš ko da glumca briješ, ako imaš zdrav um. (50); zamalo me ovčas pijevac moj / ne uništi (55); te zgrabim štap i smlavim pijetla kradljivca (55);	3
17.	pule	Ako za te udam kćer, ja evo mislim, ti ćeš vol / biti, a ja magarac, u jarmu s tobo, budem li / loš suvozač, ja ću, kao pule , pasti u blato, / dok ti, kao vol, ni glednuti me nećeš, ko da me / nema! Bit ćeš na me ljut, a moj će se soj smijati. / Ako taj spreg pukne, neću naći stalne staje tu, / a ni tamo. Oslī će me gristi, voli badati! / Opasno je prijeći od oslova med volove. (38)	1
18.	riba	Kad, dođem na trg, tražim ribu , pokažu / mi skupu! Janje skupo, june preskupo, / ma sve je skupo, telad, svinje, ribe – sve! (49); Dromone, struži ribu! (50)	2

19.	svinja	Kad, dođem na trg, tražim ribu, pokažu / mi skupu! Janje skupo, june preskupo, / ma sve je skupo, telad, svinje , ribe – sve! (49);	1
20.	tele	Kad, dođem na trg, tražim ribu, pokažu / mi skupu! Janje skupo, june preskupo, / ma sve je skupo, telad , svinje, ribe – sve! (49);	1
21.	vol	Ako za te udam kćer, ja evo mislim, ti ćeš vol / biti, a ja magarac, u jarmu s tobo, budem li / loš suvozač, ja ću, kao pule, pasti u blato, / dok ti, kao vol , ni glednuti me nećeš, ko da me / nema! Bit ćeš na me ljut, a moj će se soj smijati. / Ako taj spreg pukne, neću naći stalne staje tu, / a ni tamo. Oslu će me gristi, voli badati! / Opasno je prijeći od oslova med volove . (38)	4
22.	živina	Od tog janjca, izmed svih / živina , vjeruj, nema većeg skrbnika (59);	1

Tablica 8 – Čestost pojavljivanja životinja u Plautovu Š

Redni broj	Čestost pojavljivanja	Naziv životinje
1.	6	janje
2.	4	gavran, vol
3.	3	pijetao
4.	2	kobac, osle, riba
5.	1	gnjida, glista, jastreb, june, kljusina, konj, kornjača, magarac, mazgov, mazga, morun, pule, svinja, tele, živina.

Usporedno istraživanje životinjskoga svijeta u Plautovoj i Držićevoj komediji rezultiralo je sljedećim brojčanim podacima: u *Škrču* (prvi put tiskan 1472.) životinjski je svijet tek neznatno brojniji (nasuprot Plautove 22 životinje stoji 18 Držićevih životinja). Nadalje, njihov je sastav, njihova raspoređenost po činovima i replikama izrazito nepodudarna, jer je tek jedan zooleksem isti u oba teksta (osle), a uvjetno mu se mogu pridružiti još dva (*magarac* u *Škrču* a *magarica* u *Skupu*, *janje* u *Škrču* a *jaganjac* u *Skupu*). Već i na ovaj, statistički način pojavnost životinjskoga svijeta u *Skupu* potvrđuje da komedija nije *sva ukradena iz Plauta*, i da je u poznatu priču autor upisao vlastito vrijeme i prostor.

Na koji su način zooleksemi uključeni u središnju priču komedije o škrčnosti, *tezoru* i udaji iz interesa, i kako korespondiraju s Plautovim predloškom – pokušat će pokazati interpretacija koja slijedi.

Fantastična životinja. Držićeva komedija započinje *Prologom*, što ga izgovara Satir, koji o sebi kaže: »I Stijepo sam i *satir* sam: kako Stijepo gostom se ne pripadamo; – kako *satir*, da vam povijem smijeh.« (Držić, S., 1987.: 430), maniristički problematizirajući odnos zbilje i fikcije, odnosno svoju privatnu i glumačku egzistenciju. Komediju tako otvara fantastična životinja (kojih je tek nekoliko u Držićevim komedijama – spominje se još *bazilišk* i *zmaj* u *Dundu Maroju*, te *pakljena napas* u *Noveli od Stanca!*), koja prema Heinz Modeovoj klasifikaciji fantastičnih kreatura spada u prvu skupinu »bića s ljudskim tijelom i životinjskim glavama, krilima ili drugim organima« (Visković, 1996.: 106). *Satir* je ovdje određen kao »čovjek divji« koji živi u gori zelenoj, plaši vile za koje se kaže da su »vile od planine«, dakle da su neka vrsta šumskih nimfi, drijada.

Iako se češće pojavljuje u Marinovim pastoralama, a rjeđe u komedijama, *Skup* je izuzetak, jer se upravo u njemu *satir*¹⁸ pojavljuje kao najfrekventniji zooleksem u cijeloj komediji (v. *Tablicu 6*). Razlog je tomu već spomenut – Satir izgovara *Prolog*, dakle, onaj dio u kojemu je pisac često iznosio i svoje poetičke namjere. Ovdje je posebice zanimljiva dvosmislenost koja se vezuje uz Njarnjase, jer se s jedne strane aludira na članove družine koja izvodi komediju, ali s druge strane i na vlast samozvanih ljudi nazbilj u Njarnjas-gradu (odnosno Dubrovniku). Dvosmislenost grade i zooleksema, jer dok su Njarnjasi »glave od svijeh kompanjija« (Držić, S., 1987.: 430), to jest »družina nad družinama«, dotle se *kučka* plaši ovog imena kao od bata. Uvođenjem upravo ovoga vrlo nisko stilski pozicionirana zooleksema (kaže se *kučka*, a ne npr. *hrt!*) problematizira se i nemetaforičko (kazališna družina) i metaforičko (vlast u Dubrovniku) značenje riječi Njarnjas. Ako se *kučka* plaši imena Njarnjas, bez obzira na to odnosilo se ono na vlast tobožnjih ljudi nazbilj Njarnjas-grada ili na slobodni, pravi, nazbilj svijet scenske iluzije Njarnjas-družine, onda u oba slučaja strah izaziva nešto što nije dobro, što ugrožava (jer samozvani se ljudi nazbilj Njarnjas-grada predstavljaju za nešto što

¹⁸ U *Komentarima* uz Držićeva *Grižulu* Frano Čale o *satirima* kaže: »*satiri*: ta čupava i rogata šumska demonska bića iz grčke mitologije, uzvinuta nosa, jarčevih kopita, ljubitelji glazbe, vina i ljubavi, likovi na koje je naviknula Držićeva publika pa ih ima i u drugim njegovim komadima, ovdje uglavnom svoju funkciju svode na dekorativno prisustvovanje i ples.« (Čale, 1987.: 499) Na drugome mjestu u istoj knjizi Čale jednostavno *satira* objašnjava sintagmom *divji čovjek* (Čale, 1987.: 506).

nisu, a glumci Njarnjas-družine progovaraju o zbilji nazbilj, prvi nešto prikrivaju a drugi to isto razotkrivaju).

Satira, ali ni drugih fantastičnih životinja nema u Plautovu *Škrču*, pa tako ni tema o kojima govori Satir u *Prologu* Držićeve *Skupa* (ljudi nazbilj – ljudi nahvao, fikcija – zbilja, Njarnjas-družina – Njarnjas-grad).

Psovka. Kada se usporedi prolog i prvi čin Plautove komedije s prologom i prvim činom Držićeve komedije u odnosu na zastupljenost zooleksema, uočava se velika razlika – nasuprot samo dva Plautova pridjevska zooleksema (Euklion kaže za Stafilu da je *jastrebooko uhađalo*, odnosno uhoda, i da ima *kornjačin* spori hod) stoji čak 10 faunističkih leksema iz *Skupa* s ukupno 17 potvrda (*grinje, kučka, magarica, ogota, osao, ovca, pas, satir, uš, vuk*). Razlika nije samo u njihovoj brojnosti i sastavu, nego i u funkciji u kojoj se javljaju u tekstu. Ono što Plautova *Aulularija* ne poznaje, ne samo u prvome nego niti u ostalim činovima, to je ukomponiranost životinje u psovku. Upravo u prvom činu *Skupa* ima najviše psovanja. Kroz psovku se razotkrivaju muško-ženski odnosi (gospodar – sluškinja) na vrlo niskoj kulturnoj razini (npr. godišnica Variva škrtoga *Skupa* naziva starim *psom*, a on nju *ogotom* i *magaricom*, jer je uvjeren da će ga pokrasti).

Odnosi među likovima. Muško-ženski odnosi podrazumijevaju odnos gospodar – sluškinja (Variva – Skup: slikovita antitetičnost dolazi do izražaja u razgovoru između Varive, Skupove stare godišnice, i Grube, u kojemu Variva naziva *Skupa psom* koji reži, naravno zbog zlata, a Grubu *ovčicom* mladom koja se mora čuvati *vuka*), starac – djevojka (Zlati Kum – Andrijana). U odnos sluga/sluškinja – gospodar obično su uključene životinje: *magarica* i *osle* s jedne strane, i *pas* s druge strane, ali ima i originalnih rješenja, pa tako Kamilov djetić Munuo kaže za sebe i svoje služenje *namuranu* i stoga smušenu gospodaru da se od obveza »vrti kao ubodeni *cipo*«, jer ne zna ni što bi ni kuda bi od posla.

Uključenost životinjskoga svijeta u pojašnjenje odnosa među likovima dolazi posebice do izražaja u drugome činu, u kojemu je njihov broj ujedno i najveći. U ovom je činu situacija u odnosu na brojnost zooleksema obrnuta u odnosu na prvi čin: u *Skupu* se sada javlja osam životinja (*bjestija, cipo, jaganjac, kozlič, kapun, magarica, uš, svrački*) a u *Škrču* dvanaest životinja (*janje, june, kobac, magarac, morun, osle, pijetao, pule, riba, svinja, tele, vol*). Tako značajno povećanje posljedica je činjenice da je »Plautov Euklion naprosto inkarnacija škrtosti i sve su scene usmjerene na to da što potpunije i što konkretnije oslikaju sve prelijeve

Euklinove izopačene ličnosti (...).« (Švelec, 1968.: 103) Konceptija *Aulularije* i *Skupa* je, dakle, različita: »U Plauta je u središtu škrtošt i sve scene oko Eukliona i sva lica što djeluju u komediji svode se u prvom redu i gotovo isključivo na slikanje i produbljivanje škrčeve ličnosti. U Držića je škrtošt sredstvo za otkrivanje široke panorame dubrovačkoga života« (Švelec, 1968.: 116).

Na razini životinjskog svijeta u *Škrču* to konkretno znači da njegovo uključivanje u različite perspektive uvijek govori o istome, o Euklionovoj škrtošti: i kada on sam govori o sebi i svom odnosu prema drugim likovima (starom Megadoru) u obliku razvedene metafore o magarcu i volu, i kada drugi govore o njemu (Strožil opisuje Euklionovu škrtošt Antraksu, pa kaže da je škrto i da ništa iz njegove kuće ne smije izaći, čak ni dim; da Euklion na večer prije spavanja steže vlastiti vrat »da mu za sna dah ne uteče«; da se od njega ne može ništa dobiti, čak ni gladi, a kada mu je jednom kobac oteo zalogaj, tražio je da ga pozovu na sud), i kada on sam svojim postupcima posredno govori o sebi (da bi pripremio svadbu svojoj kćeri, treba nabaviti hranu, koje na tržnici ima puno – *riba, janje, telad, svinje*, ali sve je preskupo, pa on odustaje od kupnje. U zamjenu kupuje tamjan i vjenčić cvijeća bogu Laru, kako bi u njega izmolio sretnu udaju svojoj kćeri).

U Držićevoj komediji »Skup ima funkciju da svojom škrtošću rastrga veo s nekoliko vidova dubrovačkoga života« (Švelec, 1968.: 103). U navedeno se uklapa i životinjski svijet, uz pomoć kojega se ne govori samo o Skupovoj opsjednutosti blagom, nego i o njegovu odnosu prema:

– drugima, mogućim korisnim prijateljima (zbog čudnih zvukova u kući Skup iznenada napušta Zlatog Kuma kao *bjestiju*);

– prema slugama (Skup naziva Varivu *magaricom*, jer se ona ne slaže da se starci žene mladim djevojkama);

– uz pomoć životinjskoga svijeta progovara se i o odnosu bogati – siromašni (antitezu pratio – uboga *uš* pojašnjava sam Skup – kada je Zlati Kum pristao uzeti Andrijanu za ženu bez prćije, Skup je sumnjičavo razmišljao: »Sve bi dobro, neg ću ja i ti zao par biti: ja ću uza te *uš* uboga biti ka će ktjet jesti, a ti pratio komu će dodijati« /Držić, S., 1987.: 441/).

Odnos Dubrovčani – (ne)Dubrovčani. Držićevo djelo, pa tako i Skup, potvrđuju ne pretjerano ljubazan odnos prema onima koji dolaze izvan Dubrovnika. Dolazi to do izražaja u Pasimahinu monologu, iz kojega doznajemo da je od svog gospodara Zlatoga Kuma dobio dozvolu potrošiti podosta novaca kako bi mu

pripremio vjenčanje sa Skupovom kćerkom Andrijanom. Novac privlači brojne pohlepnike, što je sažeto u rečenicu: »Kao *svrački* na grohotušu skupiše se lupeži kumardari, ribari, Piva i Tara.« (Držić, S., 1987.: 443), u kojoj izraz »Piva i Tara« funkcionira kao sinonim prezira za niži svijet, ološ. Poslovični iskaz (Naplila je Piva i Tara)¹⁹ slikovito proširuje, pojašnjava zooleksem *svrački* – lupeži nahrupiše k Pasimahi s novcem kao »*svrački* na grohotušu«, odnosno kao ptice na vabca, tj. na spravu za mamljenje ptica, koja je imala u sebi zrna koja grohoću. Lakomce privlači Pasimahin tobolac pun dinara, kojim treba nabaviti *pratež*, robu i jelo za predstojeće vjenčanje.

Središnja tema Držićeve komedije – škrtost i opsjednutost novcem (*tezorom*) – dodiruje sve odnose i likove, a posebice Skupa za kojega je zlato amor, kojemu se svijet klanja, i kojim se sve željeno pridobiva. Tako i *ljudi nahvao* postaju metaforički rečeno *zlati osli* koji zahvaljujući novcu postaju doktori (»Zato se sada zlati *osli* doktoraju, er su zlatni: vas je u njih razum, pritilo, lijepo, bogato, mudro; zlatu se i prvo mjesto dava.« /Držić, S., 1987.: 434/).

Uz pomoć životinjskoga svijeta pisac progovara ponešto i o odnosu između samoga Grada i građana. Tako na primjer Zlati Kum u svojim razmišljanjima dolazi do utopijskog zaključka: kada bi bogati pomagali ubozima, a ubozi imali dobrotu kao najveću prćiju, Gradu i građanima bi išlo samo na bolje. U stvarnosti situacija je suprotna: svatko gleda kroz dinar i svoj interes, te Grad i građani idu na gore, kao da ih izjeda *grinja*.²⁰ Semantem destrukcije i razaranja iz semantičkog polja *grinje* aktualiziran je u ovoj komediji i onda kada se govori o lošem zdravlju čovjeka. Tako na primjer Kamilova mati Dobre želi svog starog brata Zlatog Kuma oženiti prije smrti, ali joj on odgovara da je to sada kasno, jer njegovu starost otkrivaju i sijede kose, i sijeda brada, i konačno kašalj: »(...) ako bih bradu ostrugao, ali kose ne taje; ako bih kose skrio, kašalj *grinje* otkriva« (Držić, S., 1987.: 437).

¹⁹ Poslovica »Naplila je Piva i Tara« ima svoje utemeljenje u stvarnom životu: »U Dubrovnik su često dolazili seljaci stočari iz daljeg zaleđa Dubrovnika, s područja Pive i Tare. Njih su u Dubrovniku prezirali (...). Taj naziv Piva i Tara, koji se nedavno još pokatkad u Dubrovniku upotrebljavao, postao je sinonim prezira za 'niži svijet'« (Čale, 1987.: 467).

²⁰ Zlati Kum kaže: »Hoće bogat uboga da pomaga, a djevojke uboge da bogati uzimaju; to ljudska koris prosi, i djevojkam ubozijem da je prćija dobrota, koja dobrota u djevojci veće valja neg velika prćija. Na ovi bi način Grad bolje stao: bogati bi uboge počtapljali; tako bi se Grad i uzdržao i mantenjao u dobru bitju u vječna brjemenja, a ne uboštvu, kako *grinja*, konsumavalo građane i Grad.« (Držić, S., 1987.: 449)

O kašljucavoj starosti tako pisac progovara uz pomoć zooleksema *grinje*, koji uz sebe vezuje i značenje stanovite slabosti.

Destrukcija i razgradnja (materijalna i moralna) vezuju se, dakle, uz *grinje*, a sićušnost, beznačajnost i brojnost uz jednu drugu malahnu životinju – *uš* («Ti veće imaš *uši* nego mjedi» /Držić, S., 1987.: 454/ – kaže Gruba Munuu, koji je ukrao Skupovo blago).

Gastronomija. Veselje ženidbe Zlatoga Kuma treba uveličati i bogata mesna trepeza na kojoj će se neizostavno naći *kozlič*, *jaganjac*, *kopun* pripremljeni na ražnju. U Plautovu tekstu spomenute kulinarske delicije postoje samo kao mogućnost. Ovakav odnos posebice dolazi do izražaja u trećem činu: u *Skupu* se javljaju četiri životinje (*grinje*, *slavic*, *kopun*, *kozle*), a u *Škrču* sedam (*janjac*, *kljusina*, *konj*, *mazgov*, *mazga*, *pijevac*, *živina*). Od navedenih životinja u prvome tekstu *kopun* i *kozle* predstavljaju užitek za nepce, a u drugome niti jedan, pa čak ni *janje* koje bijaše kupio Megador za klanje, jer bijaše toliko suho i mršavo, da kada bi stajalo prema suncu, vidio bi mu se drob. Životinja kao sastavnica prehrane javlja se i u četvrtom činu *Skupa* (to su *kokoš* i *kozlič*), ali ne i kod Plauta, jer se u *Škrču* javljaju samo *gnjida* i *glista*, i to kao sastavnice zoomorfizma.

Književna baština. U *Skupu* se uz pomoć životinjskoga svijeta aktualizira i određena književna baština, i to posebice ona pastoralna. Kada se, naime, želi naglasiti ugodnost određenih misli, pojavljuju se zooleksemi pastoralnoga *locusa amoenusa*, kao što je na primjer *slavic*. Tako Skup naziva Zlatoga Kuma *slavicem* («Onoj mi je *slavic*, koji tjezijem lakomcom žuberi s jutra i večer!» /Držić, S., 1987.: 449/) kada shvati da Zlati Kum ne želi njegovo tezero pa kaže: »Lijepo si progovorio, najliše svrh onoga kako bi imali bogati podštapljevat njih bogactvom uboštvo od ubozijeh i ne gledat prćija neg dobrotu od kuća.« (Držić, S., 1987.: 450). Umilnoga pastoralnoga *slaviceva* glasa u *Škrču* nema. Tamo se od ptica spominju *gavran*, *jastreb* i *kobac*, i to ili kao stvarna opasnost ili kao metaforički izražena opsnost.

Nepreneseno značenje. U odnosu na *Skup* može se govoriti tek o jednoj životinji u njezinu stvarnom značenju – *kučki*, koja se boji i samog spomena imena Njarnjas; u *Škrču* se u ovom značenju spominju: *pijevac* (kojega je Euklion smlavio, jer je vjerovao da je u dosluhu s kradljivcima i da je imao namjeru iščeprkati ćup sa zlatom), *gavran* (nakon što je ćup sa zlatom povjerio hramu Vjere, Euklion izlazi

napolje, *gavran* grakne i unese nemir u njegovo srce, jer će ćup ukrasti Strobil) i *kobac* (koji je jednom ukrao Euklionu zalagaj, a ovaj ga tužio sudu).

U oba su se slučaja stvarne životinje pojavile u funkciji hiperbolizacije (u Držića se naglašava strah od istine i zbilje, a u Plauta škrtost).

*

I u *Skupu* se, kao i u prethodnim komedijama, zooleksemi pojavljuju uglavnom u prenesenom značenju (izuzetak je samo jedna životinja – *kučka*). Najzastupljeniji su u prvom i drugom činu, nakon čega se broj smanjuje i zaustavlja na tek jednom u petom činu (*uš*). Usporedba *Skupa* i Plautova *Škrca* u odnosu na životinjski svijet koji se spominje u njima pokazala je da Držićeva komedija nije sva »ukradena iz Plauta«, i to kako u odnosu na nepodudarnost zooleksema (tek im je jedan zajednički!), tako i u odnosu na značenja koja se vezuju uz njih, posebice kada Satir u *Prologu* govori o ljudima nahvao i njihovu Njarnjas-gradu. Domaća sredina, domaći ljudi, domaća književna tradicija (*slavici* i *satiri* iz pastorale) dovela je pred čitatelja i njemu poznate i svakodnevne zoolekseme (*kopun*, *cipo*, *kučka*, *magarica*, *ogota*, *osao*, *kozlič*, *uš*, *grinje*, *pas*, *svrački*). Može se, dakle, reći »da se Marin Držić sasvim oteo dojmu talijanskome« (Šrepel, 2008.: 22).

2.4. *Tripče de Utolče*

Bokačovska komedija *Tripče de Utolče* (ili *Mande*) naslovljena prema glavnom muškom liku, odnosno prema imenu junakinje, sačuvana je fragmentarno (jer nedostaje prolog, prvi i početak drugoga čina), a ne zna se ni kada je nastala ni gdje je prvi put prikazivana. Razlikuje se od velikih Držićevih komedija, jer »u njoj nema nekih dubljih i neposrednije kritičkih i Držiću svojstvenih aluzija pa ni posebne tematske usmjerenosti na razgolićavanje dubrovačkih društvenih prilika, ni udara protiv lakomosti, ni ciljanja na ljude nahvao, i ova je komedija vedar splet smiješnih prizora, koji se temelje na izrazitim scenskim obratima, na komici situacija« (Čale, 1987.: 122).

Radnja se događa u Kotoru, iako se u podtekstu nalaze određene novele iz *Dekameron*²¹ – starog pijanca Tripčeta de Utolčeta vara mlada žena Mande s Dubrovčaninom, zbog čega je on želi izbaciti iz kuće. Ali kako ne može dokazati njezin preljub, mora je ponovno primiti u kuću, dok on sam postaje krivac i klevetik. U ovakvoj situaciji zanimljivo je pogledati koja je značenja i funkcije autor namijenio životinjskome svijetu (v. *Tablicu 9* i *Tablicu 10*):

Tablica 9 – Životinjski svijet u TDU

Redni broj	Naziv životinje	Navodi iz djela	Ukupno
1.	bjestija	Ne vidiš li, bjestijo jedna, er si u košulji? (509); Ja sam bjestija i ja ću bjestija umrijet (509); Čuo nas je bjestija jedan (509); ... mus bjestijo (509); ...mos bjestija (509); ja sam bjestija , er se sam kao bjestija dao privarit (516); Scijeni bjestija da ga ne čujem (518); Ah, bjestije mene, ludjaka mene koji ostavih iznutra kuću otvorenu (519); er bih bjestija , a bjestija ću i umrit (519); ma smo mi bjestije i gore neg bjestije , er na njegove riječi ovi eror učinismo (523);	14
2.	grinje	odkrile su se njegove grinje , uzaznala sam njegove sekrete (523);	1
3.	konj	Ja sam na konju (515); Tako mi careve glave i moje svitile sablje i vitkoga kopja i junačkoga konja (517);	2
4.	koza	Gubavu ćemo kozu izvrć iz stada, da ostalo stado ne razguba (522);	1
5.	kučka	Zna' ćeš kučko jedna, ribaodo, zla žena (512); U najbolje je doba otišla, kučka (514); Kučki jednoj nehote se je srjeća rodila (525);	3
6.	neman	Da nije ka neman (509);	1
7.	ogota	Mučī, ogoto! (508);	1
8.	pas	Jeba t' pas mater (508); zna' će đidija, pas , jedan, što je Krisa Dolomabibon (509); pas traditur (517); Jeda ga objese kako psa (517); Hotimičar je, pas jedan (518); Lažeš, pse (524);	6
9.	stado	Gubavu ćemo kozu izvrć iz stada , da ostalo stado ne razguba (522).	2

²¹ Držić je za potrebe svoje komedije prilagodio šestu i devetu novelu Trećega dana i četvrtu i osmu novelu Sedmoga dana *Dekameron*.

Tablica 10 – Čestost pojavljivanja životinja u TDU

Redni broj	Čestost pojavljivanja	Naziv životinje
1.	14	bjestija
2.	6	pas
3.	3	kučka
4.	2	konj, stado
5.	1	grinje, koza, neman, ogota.

Tripče de Utolče je Držićeva komedija s najskromnijim brojem potvrda iz životinjskoga svijeta – tek ih je devet (prisjetimo se da ih je u *Noveli od Stanca* bilo – 15, u *Skupu* – 18, a u *Dundu Maroju* čak – 53!). Prema učestalosti pojavljivanja na prvom je mjestu *bjestija*, dok ostali zooleksemi imaju znatno manji broj potvrda u tekstu (malobrojnost životinjskih vrsta prati i malobrojnost potvrda).

Muš – žena. U priču o starom Tripčetu i mladoj mu ženi Mandi životinje su uklopljene u središnju antitezu muž – žena, star – mlad. Antitetičnost muškog i ženskog svijeta grade gotovo matematičkom proporcionalnošću i zooleksemi, jer se uz svijet muškaraca vezuju *bjestija*, *grinje*, *konj*, *pas*, a uz svijet žene *koza*, *kučka*, *ogota*, *stado*. Životinja se ni u jednom slučaju ne pojavljuje u svom primarnom značenju. U svijetu muškaraca uz nju se vezuju semantemi širih, univerzalnih značenja, kao što su glupost, naivnost (*bjestija*), tajna (*grinje*),²² neupitna vrijednost u životu (*konj*) ali i psovanje (*pas*); u svijetu žena se pak uz pomoć određene životinje aktualiziraju različite ali vrlo konkretne kategorije žena, kao što su: preljubnica (*koza*), zla žena (*kučka*), loša žena (*ogota*), izopćena žena (*stado* – preljubnici nije mjesto u *stadu* odnosno u familiji).

Prethodno spomenuta antiteza obuhvaća i izrazito narušen odnos između muža i žene. Potvrđuju ga i vrlo nisko pozicionirani zooleksemi, pa tako Tripče svoju ženu-preljubnicu naziva *kučkom*, a sebe, naivna muža – *bjestijom*, jer zbog alkohola nije vidio da mu žena Mande ljubuje s drugima.

²² Za otkrivanje pomno skrivane tajne kaže se da su otkrivene *grinje*, odnosno tako kaže Džove za svog muža Krisu koji joj taji svoju ljubavnu vezu s Mandom. Riječ je, dakle, o negativnom zoomorfizmu koji se vezuje uz *grinje*.

Zaklinjanje i psovka. Izvan konteksta središnje antiteze muž – žena zooleksemi su uključeni i u dvije govorne procedure, u zaklinjanje i psovanje.

U profiliranju drugačijeg kulturnog identiteta mogu sudjelovati, kao što se već vidjelo u odnosu na *Dunda Maroja*, i kulinarski zooleksemi. Njima se mogu pridružiti i oni izvankulinarski, koje susrećemo, na primjer, u zaklinjanjima. Formom zaklinjanja lik prezentira svoju hijerarhiju vrijednosti u životu, a posredno i svoju kulturu življenja. Tako se, na primjer, na početku Četvrtoga čina u komediji *Tripče de Utolče* zaklinje ratoborni udvarač Turčin (kojemu je pravo ime Frančesko, kojega su oteli Turci, nadjenuli mu ime Mahmut, i kojemu je Mande sestra!), koji se uporno prijeti da će nekome »glavu usječ«. On kaže: »Tako mi careve glave i moje svitile sablje i vitkoga kopja i junačkoga *konja*, kako prvom ga ove oči zagledaju, noge ga će stignut, ruka će k sablji, sablja mu će moja svitla i junačka glavu usječ; (...).« (Držić, TDU, 1987.: 517). Turčinov sustav vrijednosti čine, dakle: car (ili služenje caru), sablja i *konj*, jer je riječ o epskim, junačkim vremenima (F. Švelec). O sličnom idealu govori, na primjer, i Josip Vončina u odnosu na stvaralaštvo Frana Krste Frankopana, ubrajajući u spomenuti ideal također dobrog *konja* i oštru sablju, ali i »frišku divojčicu« (*konj*, sablja i žena kao ideali narodne poezije).²³

U komediji *Tripče de Utolče* zooleksemi se pojavljuju i kao sastavnice psovki. Već su prethodne komedije pokazale da je *pas* (rjeđe i *svinja*) njihova nezaobilazna sastavnica. Slučaj je to i u ovoj komediji u kojoj je upravo *pas* središte vrlo sočnih psovki (npr. »Jeba t' *pas* mater /Držić, TDU, 1987.: 508/), za koje Frano Čale kaže da svjedoče »o našoj narodnoj upornosti i kontinuitetu u čuvanju stanovitih vrsta psovki« (Čale, 1987.: 124).

*

Na sačuvanim stranicama komedije *Tripče de Utolče* pojavljuju se zooleksemi koji odražavaju domaći prostor (*pas*, *kučka*, *konj*, *stado*, *grinje*, *koza*, *ogota*), a ukomponirani su u središnju antitezu muž – žena, star – mlad. Iako središnja

²³ Josip Vončina je pišući o fazama književnog stvaralaštva Frana Krste Frankopana došao do zaključka da Frankopan nakon bitke kod Jurjevih stijena (1663.) napušta stil galantne lirike i okreće novu stranicu u svom književnom razvoju, u kojemu je više lascivnosti, dvosmislenosti, u kojemu vidno mjesto dobivaju ideali narodne poezije (*konj*, *sablja*, *žena*) (Vončina, 1976: 192-193).

tema nije samo tipična *našijenska*, ipak joj se određenim postupcima udahnuje i *našijenskost*. Tako su, na primjer, u prethodnim komedijama jedino muškarci, odnosno gospodari, psovali ženu zooleksemom *ogota* (magarica), a ovdje to pored muža čini i žena, ali samo zato što joj to godine dozvoljavaju (starica Anisula, mada svodnica, psuje Mandinu djevojku Katu *ogotom* zatim i *kučkom*). Zoopsovke, izgovorene češće iz perspektive muškarca a rjeđe iz perspektive žene, potvrđuju kulturu življenja našega prostora, a bit će potvrđene i kasnije, na primjer u anonimnim komedijama druge polovice 17. stoljeća.²⁴

2.5. *Arkulin*

Arkulin je još jedna oštećena Držićeva komedija – nisu sačuvani prolog i početak prvoga čina, pa se ne zna na čijem se piru i kada izvela prva predstava. Književna ga kritika ne svrstava u najuspješnija komediografska ostvarenja (Čale, 1987.: 125), ali ne niječe se i pokoja originalnost. To je priča o naprasitu čovjeku, tobožnjem junačini Arkulinu, koji bogatstvo stječe trgovinom te se kao star i izrazito škrt želi čak na silu oženiti mladom udovicom Ančicom s Lopuda. Uz pomoć Negromanta i njegovih čarobnih moći, Arkulin biva nasamaren – Negromant u liku Arkulina ženi se Ančicom, poklanja protumiraz od tisuću perpera njezinoj rodbini, a pravi Arkulin junačina sve to promatra negromancijom omamljen, onesposobljen i pretjerano plašljiv. U podtekstu Franjo Švelec prepoznaje priču nekih plautovskih modela. Uz velike sličnosti s *Tripčetom de Utolčetom* (Tripče – Arkulin, Anisula – Vukava, Nadihna – Kučivrat, Lone – Kota), *Arkulin* se dovodi u svezu i s velikim komedijama, i to u odnosu na temu škrtosti, zaljubljenog starca i u odnosu na ispreplitanje realnog i nerealnog svijeta. U navedenu priču i spomenutu književnu tradiciju uklopljen je i određen životinjski svijet. Na koji način i s kojim funkcijama pokazuje sljedeća tablica (v. *Tablicu II*):

²⁴ Analizirajući sličnosti i razlike između talijanske komedije dell'arte i hrvatske komedije 17. stoljeća u Dubrovniku, Frano Čale je uočio brojne razlike. Ipak, izdvojio je i neke sastavnice kojima je naša komedija držala korak s onom talijanskom, među koje svrstava i psovke: »Naš se *lazzo* mogao s talijanskim donekle mjeriti jedino u prostoti i opscenosti, osobito verbalnoj, (...)« (Čale, 1986.: 62),

Tablica 11 – Životinjski svijet u A

Redni broj	Naziv životinje	Navodi iz djela	Ukupno
1.	bestija	pak ih sami, bestije od tri bolanče, jedoše (540); a ti mi paraš njeka pridrt s tjezijem riječmi od bjesitje (540); Znat ćeš, bestijo od tri bolanče, s kijem imaš što činit (541); Nije neg, giuraddio, njeka bjestija (541); Po svetoga Tripuna, njeka bjestija (541); a ova bjestija dođe i prva mu riječ bi – kilavče (545); Biješe njeka bjestija aradžana (545);	7
2.	beko (jarac)	Oni li beko od svoje žene? (545); a ti si beko od svoje žene (546); on, prem beko od svoje žene, ne smije se ni tužit (556);	3
3.	bestro (bestija)	O Džuho! O bestro! (543);	1
4.	cipo (vrsta ribe)	i zaludu bi bili cipoli riječki i gere lokrumanske, da se lučca kapule najprvo ne podpriga (536);	1
5.	gera (sitna morska riba)	i zaludu bi bili cipoli riječki i gere lokrumanske, da se lučca kapule najprvo ne podpriga (536);	1
6.	guska	Oružje ti je ugrabila ona opuzena guska? (542);	1
7.	hvrlljak (čvorak)	U frotu će doč, kao hvrlljci , na mene (542); dohodite na Arkulina, kao i hvrlljci na ruinu od smokava (546);	2
8.	jelin	jak žedan jelin plah, za tobom željan grem (537);	1
9.	kapun	i reci Milici da spravi svekoliko, i one kapune da nadeđe, er s nevjestom idemo doma (552);	1
10.	kučka	jošte ćeš, kučko , za mnom proplakat (537); kad, kučko , bude zaludu i kad ti bude mala har, i kad, kučko jedna (537); da se ovi pasaljieri oko nje ne vrte ovako kako psi oko kučke (542);	4
11.	neman	Kučivrate, tebe su nemani uzele (...) a to tamo ima bit kagodi neman (552); Kučivrate, zatisni uši, da ne čuješ glas od one nemani (552); sada sam ja neman , ja sam neman (553); malo me nemani ne uzeše (553); A bogme t' me malo njeke nemani ne uzeše (556); što sam patio od vragolija i od tizijeh nemani (556);	8
12.	ovrata (riba =komarča, orada)	A ja bih prid tobom bježao, ter bih te morio kako ovratu na tri dlake, kako sad i ti mene moriš (537);	1
13.	pas	da se ovi pasaljieri oko nje ne vrte ovako kako psi oko kučke (542);	1
14.	pčelica	kako med pčelicu u slasti sve stavlja (536);	1
15.	riba	Galanta ti je tamaša, ribe me ne jele (543);	1
16.	sokol	Kučivrate viteže, Milovrate sokole , skoči! (544);	1
17.	svinja	Jes, bogme, ova svinja ima dukata dosta (536); Sve svinja njeke slasti ije, a meni ne da ni okusit (537); Ma kad svinja zasjede, dobro pije (537); da me ne bi onom festulezijom, svinja , dohitio (537);	4

18.	zec	da sam od junaka deventao zec i gallina bagnada (549); Ovdí ovoliko deventao sam timid, gore neg zec (551);	2
19.	zmaj	ima jednog brata, gospodaru, zmaja , isiječe te na peče, ako izide (538); ti nijesi čovjek ma zmaj (539); Vukava, bogme zmaj , i reci Ančici – zmaj . (539).	4

U *Arkulinu* se, kako pokazuje prethodna tablica, pojavljuje 19 zooleksema, među kojima su gotovo podjednako zastupljeni *neman* i *bestija* (v. *Tablicu 12*):

Tablica 12 – Čestost pojavljivanja životinja u A

Redni broj	Čestost pojavljivanja	Naziv životinja
1.	8	neman
2.	7	bestija
3.	4	kučka, svinja, zmaj
4.	3	beko (jarac)
5.	2	hvrliak (čvorak), zec
6.	1	bestro, cipo, gera, guska, jelin, kapun, ovrata, pas, pčelica, riba, sokol.

Bestija i neman ili o (ne)realnom u tekstu. Riječ je o dva leksema koja prema istraživanjima životinjskoga svijeta u Držićevu djelu (usp. Šundalić, 2005.; Šundalić, 2007.) pripadaju različitim književnim žanrovima – ni u njegovim ozbiljnim djelima (poezija, *Hekuba*), ni u njegovim dijelom ozbiljnim a dijelom šaljivim pastoralama (*Tirena*, *Adon* i *Venera*, *Grižula*), ne pojavljuje se *bestija*, jer je ona svojevrsan zoosignal jedne druge književne vrste – komedije. U njoj se *bestija* pojavljuje na visoko pozicioniranim prvim ili drugim mjestima (*Dundo Maroje*, *Tripče de Utočje*, *Arkulin*) ili nešto niže (*Skup*), dok je bez potvrda u *Noveli od Stanca* i *Pjerinu*. U prethodno navedenim dvjema skupinama Držićevih djela postoji žanrovska zamjena za bestiju, koja primarno pokriva značenje neljudski i divlji.²⁵ Riječ je o *zviri* (poezija, *Hekuba*, *Tirena*) ili *nemani* (*Grižula*), kojima se

²⁵ Prema istraživanjima Antonije Zaradije Kiš *zvijer* ima neutralan značenjski oblik i to je opći pojam koji se tiče jedino divlje životinje, nepoznate i neuhvatljive, no s izrazitim nedostatkom individualnosti (usp. Zaradija Kiš: 2007.: 41).

ostvaruje viši stil u odnosu na *bestiju* u komediji. Slična učestalost pojavljivanja *nemani* i *bestije* u *Arkulinu* (a moglo bi se govoriti i o jednakoj učestalosti, ako se *bestiji* pribroji još niže stilski pozicioniran leksem *bestro*, jer tada i *neman* i *bestija* imaju 7 potvrda!) navodi na zaključak da je riječ o tekstu u kojemu se isprepliću i elementi pastorale i elementi komedije, odnosno nestvarni i stvarni svijet, čemu posebice pridonosi dramaturška funkcija Negromanta koji »zahvaljujući opsjednutosti i strahu šašavog starog škrca, proizvodi ono Držiću tako drago suprotstavljanje nadnaravnog i realnog razrješujući cijelu intrigu« (Čale, 1987.: 126). Ispreplitanju konotacija realnog i nerealnog svijeta pridonose i drugopozicionirani zooleksemi (*kučka*, *svinja* – *zmaj*), jer imaju jednak broj (4) potvrda u tekstu (v. *Tablicu 12*).

Zooleksem *bestija*, koji uz sebe najčešće vezuje semantem neljudski, govori ponešto i o odnosu Dubrovčana i ne-Dubrovčana, odnosno Kotorana. Potvrđuje to scena s Arkulinom i Tripom: Tripe uz leut razbija vlastitu »malankoniju« pod Arkulinovim prozorom; ovaj ga tjera zajedno s njegovim leutom, ali Tripe ne sluša, vrijeđa ga i kaže mu da je »pridrt« (kilav čovjek, kilavac) i da su njegove riječi »od *bjestije*«, odnosno neljudske.

U odnosu na fantastične životinje u Držićevim komedijama već je primijećeno da one nisu tako česte. Jedna se, vidjeli smo, pojavljuje i u *Arkulinu*. Tako, na primjer, Vukava opisuje Arkulinu Aničina brata i kaže za njega da je kao *zmaj*, u značenju – hrabar, dok za Arkulina isto kaže da je *zmaj*, ali u smislu nečovjek, kukavica. Dakle, istu riječ izgovara ista osoba ali ovisno o sugovorniku aktualizira dijametralno suprotne semanteme (hrabrost – kukavičluk). Smijeh nastaje posebice onda kada spomenuti semantemi dožive supstituciju i drugačije tumačenje iz perspektive moralno loše određena lika, pa tako Arkulin (utjelovljenje straha i kukavičluka!) poručuje Ančici da joj je bratu darovao život u boju (do kojega nije ni došlo!).

Da kontekst pribavlja zooleksemu i nestvarna, fantastična značenja, potvrđuje u komediji Negromant, koji uzima lik Arkulina Arkulinovića, prosi Ančicu, daje njezinoj svojti i traženu kontradotu od tisuću perpera, dok sve to sa strane promatra trenutno oduzeti pravi Arkulin. Sluga Kučivrat je zbunjen, ali mu Negromant – Arkulin pojašnjuje da je to stoga što su ga »*nemani* uzele«, pripisujući dakle životinji i čudesne moći.

(Ne)metaforičko značenje. Ismijavanje zaljubljenog starog neženje Arkulina ostvaruje se, nadalje, i istovremenošću metaforičkog govora i stilski vrlo nisko pozicioniranih leksema. Tako do svog zaljublivanja Arkulin nije ni znao što je

stih, a sada, kaže on – »plujem verse.« Petrarkističkim se izrazima suprotstavljaju prostaštvo i ljutnja, što se u odnosu na lik Ančice ostvaruje tako da je Arkulin najprije oslovljava s »dušice«, a kasnije s »kučko«. Neprimjerenost njegove zaljubljenosti pojačava i postupak realizirane zoometafore (npr. dok Arkulin uživa u svojoj zaljubljenosti jer »kako med *pčelicu* u slasti sve stavlja«, dotle njegov sluga Vlah Kučivrat doista misli da gazda nešto jede a njemu ne da ništa).

Smijeh se, dakle, ostvaruje naslanjanjem na već poznatu tradiciju, petrarkističku i pastoralnu, koju u svom govoru aktualiziraju likovi kojima to nije primjereno (stari su i neobrazovani). U pastoralnim je tekstovima tako uobičajen i gotovo žanrovski obilježen zooleksem *jelen*, uz koji se najčešće vezuju semantemi: brzine, plahosti, lova i zbog svega toga i – žeđi.²⁶ Motivom *žednog jelena* želi se naglasiti snažna želja ili čežnja za nečim (u pastoralni žedan *jelen* želi doći do izvora).²⁷ U Držićevoj pak komediji Arkulinova je ljubav prema odabranici srca njegova prikazana kao duboka i snažna, jer on »jak žedan *jelin* plah, za tobom željan grem« (Držić, 1987.: 537), ali zbog neprimjerenosti lika i situacije isto toliko i ismijana.

Navedenim književnim tradicijama treba pribrojiti još jednu – onu usmenu, jer Arkulin, samozvani junak s mačem i štitom, svoje sluge – Kučivrata i Milovrata oslovljava u duhu junačke narodne pjesme s *moj viteže* i *moj sokole*. Kako Arkulin ne pripada junačkim vremenima i modusu romanse, u kojemu je junak nadmoćan u stupnju drugim ljudima i svojoj okolini (N. Frye), nego suprotno – ironijskome modusu, u kojemu je junak svojom moći i inteligencijom slabiji od nas, to se ponovo na smiješan način i uz pomoć zooleksema potvrđuje nesklad lika i situacije. Arkulinovu nemoć slikovito predočuje još jedan zooleksem – *hvrļjci* (čvorci) i to onda kada on objašnjava starici Vukavi da i na ulici mora nositi štitove zbog neprijatelja, jer će ga i tamo oni, *bekaci* (glupani), napasti jatimice kao *hvrļjci*. Neka druga zoousporedba (s na primjer *lavovima*, *zvijerima*, *psima*) mogla je stvoriti dojam pogibeljnosti situacije, ali ne i ona s *hvrļjcima*.

²⁶ Tako na primjer vila lovi jelena u Vetranovićeveu *Prikazanju od poroda Jezusova*, preplašeni jelen bježi ispred pasa u Držićevoj *Veneri i Adonu*, o njegovoj se brzini govori i u Zlatarićeveu *Ljubmiru* i u Bendeviševićevoj *Raklici*.

²⁷ Ova se metafora pojavljuje npr. u *Grižuli* (»jak **jelin** kad žedan želi prit k jedzeru« /Držić, 1987.: 476/), u *Ljubmiru* (»Biħ prije i draže / neg **jeljen** kad žedan k jezeru otide« /Zlatarić, 1899.: 104/)

Negativni zoomorfizam. Uz određene se zoolekseme vezuje vrlo često negativan zoomorfizam, kao npr. uz: *svinju* (u psihološkom produbljivanju lošeg odnosa sluga Kučivrat kaže za svog gospodara da je *svinja*), *gusku* (Viculin se jada Mariću, vjereniku njegove sestre Ančice, da mu je Arkulin ukrao oružje, a Marić Arkulina podsmješljivo i omalovažavajuće naziva »opuzenom *guskom*«),²⁸ *zeca* (Arkulin sam govori da je od junaka postao strašljivi *zec*), *kučku* (grubi rodbinski odnosi oslikavaju se i određenim zooleksimima, pa tako brat Viculin o udaji svoje sestre Ančice kaže da bi ju trebalo udati kako se obijesni momci ne bi stalno vrtjeli oko nje »kako *psi* oko *kučke*«), *neman* i *bestiju* (o trenutno oduzetom Arkulinu govori se kao o *nemani* koju nije vrijedno i koju stoga ni ne treba slušati, a bezvrijednost se pripisuje i *bestiji*).

Gastronomija. Iako se stari neženja Arkulin pokušava oženiti od samoga početka komedije, i iako je to vezano uz slavlje, u ovoj je komediji gozba svedena samo na *kapune*. Pometovskoj trpezi ovdje nema ni traga.

*

Iako ova Držićeva necjelovito sačuvana komedija nije kod kritike naišla na velike pohvale, ipak joj se ne mogu zanijekati stanovita originalnost i svježina. Svoj su prilog tomu dali i određeni zooleksemi: već poznatim i potvrđenim u drugim komedijama ovdje su pridružena neka nova značenja (npr. opuzena guska) ili se neki pojavljuju prvi put u odnosu na Držićeva djela (npr. hrvljci, gera, ovrata, sokol).

2.6. *Pjerin*

Držićev se *Pjerin* žanrovski određuje kao komedija u prozi, napisana u pet činova, od kojih su se sačuvali tek manji fragmenti. Podaci o vremenu nastanka i o vremenu premijerne izvedbe nisu sačuvani. Posredno se zaključuje da je tekst nastao nakon 1551. a prije 1567. godine,²⁹ odnosno nakon što je bio prikazan

²⁸ Iako se uz *gusku* češće vezuju negativne konotacije, to ipak nije i generalno pravilo. *Guska* npr. u propovijedima može imati i pozitivno značenje – upravo je ona, a ne odani *pas*, spasila Rim, kako se može pročitati u Zagrepčevim propovijedima, odnosno u primjerima koje je ukomponirao u propovijedi u *Hrani duhovnoj* (1734.) (usp. Šundalić, 2008.).

²⁹ »Ne zna se kada se ova slobodna obradba tog motiva prikazivala, odnosno tko je bio Džono Miškin, Dubrovčanin koji se u njoj spominje kao ženik, i kada je bilo njegovo

Dundo Maroje, a prije piščeve smrti (Budmani, 1902.: 75),³⁰ ili nakon izvođenja *Dunda Maroja*, a prije *Hekube* (1559.): »Pouzđano se znade da je *Pjerin* nastao poslije *Dunda Maroja*, a vjerojatno prije *Hekube*« (Franičević, 1983.: 496). Novija su istraživanja ipak nešto određenija: Slobodan P. Novak kaže: »Ono što je sačuvano od te komedije, izvođene na jednom piru 1552, tek su nepovezane rečenice što ih je spasio jedan prepisivač ekscerpirajući iz komedije sintagme za svoj gramatički studij« (Novak, 2002.: 103). Nadalje, i Slavica je Stojan došla do sličnih spoznaja na temelju istraživanja ženidbenih ugovora uz koje onda vezuje izvođenje Držićevih pirnih komedija. U odnosu na izvođenje *Pjerina* kaže: »Kad se ženio dvadesettrogodišnji Đono (Junije) Miha Bona (1529.-1589. u Veneciji) za Đivu Jerolima Gradi, na piru mu je bila prikazana Držićeva komedija *Pjerin*. Nestašni Đivo već je imao naturalnu kćer Anicu iz godine 1550., pa se vjerojatno nije odlagalo vjenčanje prema onoj 'obiesna djeteta ukroti ženome...' Budući da je ženidbeni ugovor među mladencima sklopljen u travnju godine 1552., pir se proslavio, po svoj prilici negdje tijekom ljeta u Bunićevu ljetnikovcu na ušću Rijeke Dubrovačke, na što nas navode i riječi nepoznatog aktera komedije: 'Bjehomo otišli gori u taracu obhudit kuću...'« (Stojan, 2005.: 224.)

Komedija je nastala nakon *Dunda Maroja*, na što upućuju sličnosti u govornoj i tematskoj karakterizaciji likova³¹ (na primjer: Mrva se služi zagonetkama kao Petrunjela u *Dundu Maroju*;³² sluga Pjerina II koristi latinske riječi kako bi se narugao Pedantu, a slične riječi */cuius – kujus/* koristi i Pomet u *Dundu Maroju*; a Obložder svojim hedonizmom podsjeća na Pometa u *Dundu Maroju*), ali i svojevršni autocitati, jer Držić na nekim mjestima prepisuje samoga sebe.³³ Kada,

vjenčanje.« – kaže Frano Čale (Čale, 1987.: 127).

³⁰ Vrijeme nastanka *Pjerina* Pero Budmani smješta u vrijeme između nastanka *Dunda Maroja* i piščeve smrti, i po njemu su to godina 1550. i 1580. Danas su ovi podaci korigirani: »Ipak, preteže mišljenje da je *Dundo Maroje* prikazan 1551., pa je to došlo do izražaja u *Zborniku radova o Marinu Držiću* (Zagreb, 1969.)« (Franičević, 1983.: 478)

³¹ »*Pjerin* je i u izrazu *Dundu* najbliži i najviše je, sudeći po sačuvanim fragmentima, u njemu pučkoga, dubrovačkoga. Obložder, Mrva, Sluga nisu daleko od likova iz *Dunda*.« (Franičević, 1983.: 496)

³² U razgovoru sa Slugom Mrva kaže: »Ugoneni mi ovu gonetku: Ne udao se, – udao; što dao, – ne dao; ne ozvao se, – ozvao, a nosom u kao« (Držić, P., 1987.: 569).

³³ U odnosu na književnoumjetničke citate, Dubravka Oraić Tolić razlikuje s obzirom na podtekst (PT) pet vrsta citata: interliterarne ili književne citate, autocitate, metacitate, intermedijalne citate, izvanestetske citate. Za autocitate je bitno da je PT »vlastiti tekst«,

naime, izgubljeni Pjerin (tj. Pjerin II u tekstu!) susretne u Dubrovniku oca, ovaj u njemu vidi Pjerina I., ali Pjerin II u njemu ne prepoznaje oca; otac je ljutit, jer misli da ovaj to namjerno čini i kaže: »Je li pravo da si ti tvomu ocu neposlušan? [...] Drugi se si učinio Maro Maroje, koji, kad splavio imanje biješe, ne htje da oca pozna« (Držić, P., 1987.: 570). Ovakav je autocitat mogao nastati, naravno, nakon što je *Dundo Maroje* već bio zgotovljen i izveden.

Nastanak komedije motivirala je, vjerojatno, ponovno svečarska prigoda. Naime, u jednoj replici petoga čina *Obložder*, govoreći više kao glumac, izrijeком spominje pir Džona Miškinova, kamo će se otići malo prijaviti, jer ga tamo čeka gotova večera.

U sačuvanim fragmentima nema izvadaka iz prologa, bitne sastavnice gotovo svih Držićevih komedija (što ne mora značiti da ga cjeloviti tekst i nije imao!). Riječ je tek o 8 sačuvanih stranica Akademijina izdanja,³⁴ odnosno riječ je tek o 300 rečenica (Novak, 1984.: 82), što znači da je originalni tekst silno oštećen, da na pojedinim mjestima nedostaju i cijeli prizori, a koji bi mogli sadržavati i vrlo komične situacije, jer je riječ o plautovskom motivu, o priči koja se temelji na pojavi dvojnika, na pojavi dva izgledom jednaka lika, što je dobra podloga za zabune, zabavu i smijeh. Bez obzira na ovako veliku oštećenost teksta, književni su povjesničari nedvojbeno utvrdili koji se naslov i kojeg autora nalazi u osnovi djela. Riječ je o komediji *Menaechmi* Tita Makcija Plauta, koji je na vrhuncu svog dramskog stvaralaštva bio oko 200. g. p. n. e. (Budmani, 1902.: 75). Stanoviti su poticaji mogli doći i iz Terencijeve *Andriae*³⁵ (Novak, 2002.: 103). Utvrđivanje predložka nije značajnije pomoglo u pokušaju rekonstrukcije nestalih stranica komedije, i to iz vrlo jednostavnog razloga: »Držić se ovdje nije kao kod *Skupa* zadovoljio lokalizacijom *Aulularije* s prilikom nekijeh lica i prizora, nego je

odnosno riječ je o »prepisivanju samoga sebe« (Oraić Tolić, 1990.: 22), što je slučaj i s *Pjerinom*.

³⁴ Usporedbe radi, Budmani donosi još dva statistička podatka: najdulja Držićeva komedija *Dundo Maroje* broji 123 stranice, a najkraća komedija 34 stranice. Sve upućuje na zaključak da je sačuvani *Pjerin* tek mali izvadak u odnosu na cjelovitu komediju, odnosno da je riječ o pravoj »razvalini« (Budmani, 1902.: 53).

³⁵ »Godinu dana nakon što je u vijećnici bio prikazan njegov *Dundo Maroje* pripremio je Držić blizanačku komediju *Pjerin* za družinu Garzarija koja je imala teatar u grebenarnici vune. U *Pjerinu* iskoristio je Držić poticaje iz Terencijeve *Andriae*, ali još više iz Plautove komedije *Menaechmi*.« (Novak, 2002.: 103)

izmislio posve novi splet. S toga hoteći istraživati sadržaj ove komedije, nijesam mnogo pomoći našao u Plauta, a još mañe u talijanskoj lokalizaciji i drugim komedijama izrañenijem istom temom« (Budmani, 1902.: 53).

Priča se kod Držića temelji na zabunama koje nastaju zbog toga što otac, imajući dva sina blizanca, jednoga izgubi a s drugim nastavi živjeti. Kada je sin stasao do ženidbe, želi ga bogato oženiti i ugovara mu Lučilu za ženu, jer joj je otac osigurao veliki miraz. Sin ne prihvaća oćev izbor, jer se već tajno vjerio s onom koju voli (Dijanom). Problem razrješuje nekad davno izgubljeni sin, koji se iznenada pojavljuje, spremno pristaje na ženidbu s Lučilom, čime su uklonjene sve prepreke za ženidbu njegova brata blizanca i Dijane.

Najveća se sličnost između Plautova i Držićeva djela ostvaruje u eksternoj analepsi, dakle u događajima koji su se dogodili prije početka same komedije, a oni podrazumijevaju sljedeće:

Tit Makcije Plaut, <i>Menaechmi</i>	Marin Držić, <i>Pjerin</i>
- trgovcu u Sirakuzi rode se blizanci, Menehmo i Sosiklo, slični do neprepoznatljivosti;	- nekom Dubrovčaninu se rode blizanci jednaki po vanjskom izgledu;
- Menehma (ima 7 g.) vodi otac u Tarenat na sajam i izgubi ga;	- jednog sina otac izgubi u Mlecima (Pjerin II.), ali se ne zna koliko je tada bio star;
- otac ga ne nalazi i umire od žalosti u Tarentu;	- otac ne umire od tuge i vraća se u Dubrovnik, ali Pjerin II. misli da mu je otac mrtav;
- djed odgaja Sosikla i naziva ga Menehmo;	- djed se ne spominje;
- izgubljenoga Menehma (=Menehmo I.) odgoji trgovac iz Epidamna (Drač), bogato ga oženi i zatim umre.	- izgubljena sina, Pjerina II., odgoji mletački vlastelin, ali ga prije toga ne oženi.

Iako je tekst fragmentarno saćuvan, središnja se radnja donekle mogla rekonstruirati. Ućinio je to Pero Budmani u studiji »Pjerin« *Marina Držića* (1902.: 51-80) na temelju Matijaševićevih ispisa i Plautove komedije o dvojici braće, blizancima, koji su svojom sličnošću zbunjivali sve oko sebe. Ono što se na temelju navedenih izvora nikako nije moglo rekonstruirati bili su, po svemu sudeći, živahni dijalozi, zatim kompliciranje radnje, njezin rasplet, motivacija i likovi koji su podnijeli najveći teret u njezinu kretanju prema konaćnu ishodu, koji se nazire već od trećega ćina, kada se pojavljuje Pjerin II. i spremno prihvaća vjeridbu s

Lučilom, a naravno u korist ostvarenja sretne ljubavi između Pjerina I. i Dijane: »Ali baš od zamršaja i dijaloga toliko nam malo ostaje da ne možemo pravoga suda izreći« (Budmani, 1902.: 73).

Mjesto radnje prema Budmanijevim istraživanjima ne zna se koje je, ali je pretpostavka da to ne bi bio Dubrovnik, i to stoga što ni u ostalim Držićevim komedijama (osim u *Pometu*) radnja nije smještena u njegov rodni grad (to su obično neimenovana pustinja, šuma, gora, Rim ili Njarnjas-grad). Drugi argument koji ide u prilog navedene tvrdnje, temelji se na imenima likova: prevladavaju talijanska imena (Pjerin, Agustin, Dijana, Lučila, Strongilo) nad domaćima (Obložder i Mrva su više nadimci, a Nika i Džono Miškinov su likovi o kojima samo drugi govore, koji se svojim djelovanjem ne predstavljaju na sceni). Ipak, radi lakšeg razumijevanja priče, Budmani odlučuje mjesto radnje smjestiti u Dubrovnik: »Sa svijem tijekom radi kratkoće zvaću ono mjesto Dubrovnik u izlaganju ove osnove« (Budmani, 1902.: 55). Iz sačuvanih se fragmenata može zaključiti da prostor izvođenja komedije predstavlja neku gradsku ulicu, u kojoj su posebice bitne kuće Pjerinova oca, Lučilina oca, Dijanina oca i krčma (*voštarija*).

Nadalje, u *Pjerinu* se mogu prepoznati naznake nekih za Držićeve komedije karakterističnih likova, među kojima su u središtu pozornosti očevi i djeca (sinovi i kćeri). U *Pjerinu* se pojavljuju tri oca (Pjerinov, Lučilin, Dijanin), za koje Budmani kaže da su »obični starci iz grčke i latinske i starije talijanske komedije« (Budmani, 1902.: 74). Riječ je, dakle, o starcima koji su u većini slučajeva u sukobu s vlastitom djecom (Pjerinom I., Pjerinom II., Lučilom, Dijanom), jer ona nisu spremna izvršiti sve njihove želje i naredbe. Za Držićeve je komedije karakterističan i zanimljiv i odnos gospodara i sluga / gospodarice i sluškinje (npr.: Pjerin I. – Obložder; Pjerin II. – sluga; Dijana – Mrva). Sluge/sluškinje bitno utječu na razvoj i konačni ishod radnje, u kojoj su glavni akteri njihovi gospodari/gospodarice. Zbog velike oštećenosti teksta ovdje ostaje nejasno koliko su oni uvjerljivi u ulozi koja im je obično namijenjena, a to je spretnost, snalažljivost, lukavost. Ni ostali likovi (krčmarica, Lopudanin, Pedant) ne izlaze iz okvira Držićevih komedija.

Iako se u glavnoj radnji *Pjerina* (zamjena likova), u izboru likova i u gradnji odnosa među njima jednim dijelom osjeća ovisnost o Plautovoj komediji *Menaechmi*, u literaturi o ovom djelu se ipak izdvaja i ono što je izvorno držićevo, a to je komika utemeljena na pojavama dubrovačkoga života (Franičević, 1983.: 498). Pojednosti koje ga potvrđuju i koje ujedno unose živost u komediju prema

mišljenju Marina Franičevića su, na primjer: odlazak u dumne zbog neimanja miraza, *tudeško konfortavanje stomaka* (okrjepa stomaka na njemački način), narodne poslovice i pučke izreke poznate u dubrovačkom kraju, igra na *piljke* (igra s kamenčićima), frizerski modni detalji (šišati se na *mačku*), sumnje u pravdu. Svemu navedenom Frano Čale pribraja i neke druge pojedinosti, kao što su: pometovske aluzije na bogatu tudešku trpezu, prigovori zbog mode i raskoši, sukob između mladih i starih, ruganje lakomosti i štedljivosti (podsjećanje na nepoderiv plašt koji se nosi naraštajima), šale na račun pedanata i Lopuđana, podsjećanje na proždrljivost godišnica *juhopila*, slobodniji erotski sadržaji u zagonetkama i pučkim pjesmicama (Čale, 1987.: 128).

Iako je tekst *Pjerina* doista oštećen, ipak se iz sačuvanih fragmenata može ponešto doznati i o »ekstemporiranju,« odnosno o unošenju realističkih aluzija u zbilju komedije. Na sačuvanim se stranicama ono vezuje uz lik Obloždera, kada se on svjesno kao glumac obraća publici, govoreći joj: »Pođ' ti svijetu ugoditi; a jesu njeki, da ih škaklješ, ne bi se nasmijevali« (Držić, P., 1987.: 573). Navedena je rečenica posebice upućena Držićevim neprijateljski raspoloženim kritičarima, koji se ni njegovim dobrim komedijama nisu željeli smijati. Zbog toga se u novijoj kritici o *Pjerinu* istražuje rukopis vlasti u Držićevu kazalištu sredinom 16. stoljeća s jedne strane, i dramaturška straha od samoga sebe,³⁶ s druge strane (Novak, 1984.: 79), pri čemu je za blizanački dramaturški model bitno »da nijedan od subjekata nije svjestan situacije i da je svijest o dezintegraciji kod oba blizanca, a naročito kod onoga stajaćeg, koji je nastanjen u prostoru scene, potpuno potisnuta« (Novak, 1984.: 80).

I pored uočenih detalja koji plautovskoj priči udahnjuju dubrovački, našijenski život, ipak uvijek ostaje, zbog fragmentarnosti teksta, otvoreno pitanje: »A to će ujedno reći da nam ostaje nepoznato je li se Držićev cilj zadovoljio ovom os-ebujnom plautovskom i stanovitoj vrsti komike dostatnom strukturom komada, koja počiva na zamjeni likova i na adekvatnim dramaturškim učincima, ili je pak progovorio o još čem, i u kojoj mjeri« (Čale, 1987.: 128). Ostaje, dakle, otvoreno pitanje je li Držić i koliko udahnio našijenskog bića u poznatu priču i likove.

³⁶ »Odlučujuća odrednica dramaturškog blizanaštva vizualna je zbrka između dva lika, u ovom slučaju dva Pjerina, blizanaca X_1 i X_2 , koji zato jer su rođeni od istog poroda i jer su se nakon dugog niza godina razdvojenosti našli u istom prostoru, 'trpe' proces udvostručavanja.« (Novak, 1984.: 79)

Usporedba Držićeve *Skupa* i Plautove *Aulularije* pokazala je, kao što je već rečeno, da Skup nije ukraden u cijelosti iz Plauta, a što je potvrdila i usporedba zooleksema u njima, jer je statistički gledano broj njihovih potvrda u tekstu sličan, ali ne i njihov sastav (tek su im jedan ili dva zooleksema zajednička). Tako sigurni i argumentirani odgovori ne mogu se dati i u odnosu na *Pjerina*, jer je oštećenost neusporediva s onom u *Skupu*. Ipak, u onih tristotinjak sačuvanih rečenica *Pjerina* pojavljuje se 12 različitih leksema iz životinjskoga svijeta (v. *Tablicu 13*):

Tablica 13 – Životinjski svijet u P

Redni broj	Naziv životinje	Navodi iz djela	Ukupno
1.	grimica (vrsta male ribe, najmanja girica)	Mrve, moja, grimice , od kojih se prikle čine (573);	1
2.	kokotić	Obloždera ne vodi na jednoga kokotića (566);	1
3.	konj	ako moja dobra srjeća uzhtjetbude, na konju sam (566); Od sadanje mladosti ima se veće vjerovat neg se reče konjicu bez uzde; a stav' uzdu od straha na njih, konji su tvrdousti (567);	3
4.	košuta	Boji se da mu družu košutu ne ulove ku je namislio lovit (570);	1
5.	kragujac (kraguj-ptica)	da kragujca divjaka iz neba dovbimo (569);	1
6.	mačka	na mačku mi se strigu (567);	1
7.	magarac	Na, magarče , nosi ti to (568);	1
8.	neman	Neman je, dušom mojom, u njemu. (574);	1
9.	pas	Otide za velikom prćijom, pas jedan (571); Psi jedni, dušom mojom, kako mi dohodi etc. (571); Sve psi! (572); Ti osta kako oparen pas vrućom vodom (573); Ti ćeš se vrtjet za krčmaricom kako i pas kad zja na kobasu pod podom obješenu (573);	5
10.	tovar	ali nađi tovara , ali se i sam uprti (568);	1
11.	vol	Što se volovi imaju tužit, to kola škriplju (572);	1
12.	žaba	Pokaže žaba svoju nogu (570).	1

Iako je tekst *Pjerina* silno oštećen, ipak se u odnosu na sastavnice životinjskoga svijeta mogu uočiti uz već prepoznatljive držićevske postupke i neke novine. Kao

potvrda već poznatoga može biti spomenuto sljedeće: prema učestalosti pojavljivanja na prvome je mjestu *pas* (v. *Tablicu 14*), što i nije tako neobično u Držićevim komedijama (sjetimo se samo *Dunda Maroja* u kojemu se *pas* također nalazi na prvom mjestu prema broju pojavljivanja u tekstu):

Tablica 14 – Čestost pojavljivanja životinja u P

Redni broj	Čestost pojavljivanja	Naziv životinje
1.	5	pas
2.	3	konj
3.	1	grimica, kokotić, košuta, kragujac, mačka, magarac, neman, tovar, vol, žaba.

Nadalje, odnos gospodara i slugu je onaj kojemu pripada značajno mjesto u ovom tekstu, te se o njemu govori i uz pomoć poslovice, što je Držić radio i u prethodnim komedijama. Tako u svađi oko krčmarice Pjerin II. kaže svom slugi – »Pokaže *žaba* svoju nogu« (Držić, P., 1987.: 570), odnosno da prednost svakako pripada gospodaru. Slikovitosti izraza pridonose i zoofrazemi, pa tako Pjerin govori Obložderu: »i ako moja dobra srjeća uzhtjetbude, na *konju* sam« (Držić, P., 1987.: 566), odnosno dobro će proći moja tajna vjeridba s Dijanom. U sličnom se značenju navedeni zoofrazem pojavljuje i u komediji *Tripče de Utolče*.³⁷ Nadalje, ni u ovoj komediji nije izostalo psovanje, pa ni pas i magarac kao njegove sastavnice. Tako se neetični postupci (neodržano obećanje ili neuvažavanje društvene hijerarhije) vezuju uz određene životinje, iako nije jasna motivacija za takvo vezivanje. Na primjer, Mrva, Dijanina sluškinja, naziva Pjerina II. – *psom* (»Otide za velikom prćijom, *pas* jedan, a maloprije primi kitu od strane Dijanine; i kolike obećance učini!« /Držić, P., 1987.: 571/), jer misli da se obećao njezinoj gospodarici i primio njezin dar (*kitu*), a sada mijenja mišljenje i odlučuje oženiti se uz dobru prćiju s Lučilom. Riječ je o nesporazumu, koji nastaje zbog Mrvina neznanja, jer u Pjerinu

³⁷ Isti zoofrazem izgovara i Mande u komediji *Tripče de Utolče* nakon što je uspjela ući u kuću i tako spasiti vlastiti ugled: »Ja sam na *konju*; ja život moj i moju čas sada dobih; (...).« (Držić, TDU, 1987.: 515)

II. vidi Pjerina I. U *Pjerinu* psuje i povrijeđeni Pedant, pa je tako sluga Pjerina II., vjerojatno zbog siromašnog Pedantova odijela u njemu vidio slugu te mu dao nositi prtljagu, koju je ostavio Strongilo, na što Pedant uzvraća riječima: »Na, *magarče*, nosi ti to; ali nađi *tovara*, ali se i sam uprti« (Držić, P., 1987.: 568).

Osim ovih poznatih i još jedanputa potvrđenih postupaka korištenja zooleksema i u *Pjerinu*, postoje i oni originalni, zamijećeni samo u sačuvanim fragmentima ove komedije. Riječ je o leksemima životinjskoga svijeta koji se pojavljuju samo u *Pjerinu*, a to su: *grimica*, *kokotić* i *kragujac*.

Do *Pjerina* se u Držićevim komedijama deminutivnim zooleksemima naglašavala, uglavnom, gastronomska naslada, koja se nekim svojim semantemima preklapala i s određenim aspektima muško-ženskih odnosa. Posljedica toga bio je zaljubljenik koji je svojoj dragoj tepao na isti način kao i kada bi »konfortao« (krijepio) vlastiti stomak, pa su tako i gurmanska delicija i odabrana gospođa bili apostrofirani istom riječju – na primjer, *jarebičice moja*. Pored ovih već poznatih značenja deminutivnih oblika, u *Pjerinu* se pojavljuje još jedan semantem, a to je – mala, nedostatna, priprosta količina hrane (npr. Obložder sam za sebe kaže: »Obloždera ne vodi na jednoga *kokotića*« /Držić, P., 1987.: 566/, što treba razumjeti kao – ne nudi Obloždera malom količinom hrane).

Osim navedena novog značenja aktualiziranog u deminutivnu obliku, u *Pjerinu* je zamjetno još jedno inovativno, a to je pretjerivanje u sićušnosti. Tako se, na primjer, Obložder udvara Mrvi, Dijaninoj sluškinji, oslovljavajući je s – *grimica*: »Mrve, moja, *grimice*, od kojih se prikle čine« (Držić, P., 1987.: 573). *Grimica* je, naime, deminutiv od *grima*, što je već sam po sebi naziv za vrstu male ribe, zbog čega *grimicu* treba razumjeti kao manju od najmanje, odnosno kao najmanju *gircu*.

Treći zooleksem, koji se prvi put pojavljuje tek u *Pjerinu* je – *kragujac* (kraguj, orao), a slikovito progovara o jednom značajnom odnosu u komediji. U *Pjerinu* je, naime, pored već spomenutog odnosa gospodar – sluga vrlo značajan i odnos stari – mladi, očevi – djeca. O njemu se govori i uz pomoć zoousporedbi (npr. današnjoj se mladosti može vjerovati koliko i *konjicu* bez uzde: »Od sadanje mladosti ima se veće vjerovat neg se reče *konjicu* bez uzde;« /Držić, P., 1987.: 567/). Neposlušnost i neukrotivost dubrovačke mladeži dočarava i jedna metafora kojom Pjerinov otac opisuje sina, rekavši za njega da je »*kragujac* divji« (»da *kragujca*

divjaka iz neba dovabimo« /Držić, P., 1987.: 569/), odnosno da je svojeglav, slobodan i nepredvidljiv.

I na kraju novina je u Držićevu *Pjerinu* govoriti uz pomoć zooleksema ponešto i o modi, posebice o šišanju. Tako Lučilin i Pjerinov otac negoduju zbog sadanje mladosti i novotarija koje unose u svakodnevni život: nose rukavice, mijenjaju odijela (dok Lučilin otac nosi čohu za koju se ni ne pamti kada je načinjena!) i šišaju se »na mačku« (tj. mladež pravi frizuru kao mačka).

*

Istraživanje životinjskoga svijeta na tristotinjak sačuvanih rečenica *Pjerina* dovelo je do stanovitih spoznaja, koje zbog oštećenosti teksta nemaju težinu potpune argumentacije. Sastavnice životinjskoga svijeta u *Pjerinu* potvrđuju uobičajen Držićev izbor, već poznatu hijerarhiju prema učestalosti pojavljivanja i pridruženim im značenjima (zooleksema su u funkciji slikovitog prikaza odnosa gospodar – sluga, otac – sin), ali i inovativnost u odnosu na udvaranje i gastronomiju (i to kroz prvi put uvedene zoolekseme *grimica* i *kokotić*), u odnosu na modu (mladi se šišaju kao mačka) i nov, svjež način opisivanja odnosa između očeva i sinova (*kragujac*).

3.

Provedeno je istraživanje pokazalo da u Držićevim komedijama (*Novela od Stanca*, *Dundo Maroje*, *Skup*, *Tripče de Utolče*, *Arkulin*, *Pjerin*) životinjskome svijetu pripada značajno mjesto, što je dokumentirano kroz 14 tabličnih prikaza s popratnim interpretacijama. U odnosu na ostala piščeva djela, u komedijama su životinje najzastupljenije, što potvrđuju sljedeći podaci:

– U »ozbiljnim se djelima« (a to su prema Rešetaru *Pjesni ljuvene* i *Hekuba*), pojavljuje tek 17 različitih faunističkih leksema s najčešće jednom potvrdom u tekstu. U *Pjesnima ljuvenim* životinja se ne pojavljuje kao samostalna tema i uz nju se vezuju različita simboličko-alegorijska značenja, dok je u *Hekubi* životinjski svijet uključen u izgradnju temeljne suprotnosti Hekuba – Polinesto. Naime, samo

je njihov govor (u odnosu na ostale likove) zasićen zooleksemima, kojima se potencira *tragičnost nazbilj* i *tragičnost nahvao*: prvo potvrđuje Hekubin konvencionalni izričaj na tragu pastoralnih konvencija (*košutica, slavic, medvid, volovi, zvir, zmija*), a drugo (dvoličnost, pohlepu za zlatom, oholost, neprijateljstvo, laž) naznačuju narušene konvencije, jer se u pastoralno potvrđene oblike uključuju i oni nepotvrđeni (npr. *psica* u značenju kučka, kuja; *svjerepica* u značenju kobila) (v. Šundalić, 2005.).

– U »*dijelom ozbiljnim a dijelom šaljivim djelima*« (a to su prema Rešetaru *Tirena, Venera i Adon, Grižula*) pojavljuju se 62 naziva za životinje i to najčešće u funkciji antitetičnosti pastoralnoga i realno-rustikalnoga svijeta (jer nasuprot jednoličnosti prvoga svijeta stoji raznolikost drugoga), ali i antitetičnosti zbilje i fikcije i njihove manirističke problematizacije, jer između njih nisu čvrsto postavljene granice (npr. *Kupido* u *Tireni* u svom preodijevanju u Vlaha »preodijeva« i svoj govor, psujući Dragiću: »*Kobila* ti 'e mati, a ti si kopile!« /Držić, T., 1987.: 240/).

– I na kraju, u »*šaljivim djelima*«, prema Rešetarevu razvrstavanju Držićevih djela, životinjski svijet potvrđuje oko stotinu naziva (94 različita faunistička leksema), čija se značenja i funkcije sažeto naznačuju u nastavku teksta.

1. U odnosu na povećani broj životinja koje uvodi Držić u svoje komedije, najmanje je onih koje se pojavljuju u svom *primarnom značenju*:

– *Kozle i govedo u Noveli od Stanca* (Stanac želi stvarno prodati kozle, a Dživo se predstavlja kao trgovac *govedima* s Gacke, uvjeravajući na taj način Stanca u zbiljnost svoje egzistencije).

– *Pas, buha i muha u Dundu Maroju* (Rimljanin Čezarini /Giuliano Cesarini/ stvarno je postojao i imao puno *pasa*; stvarnost su manje poznatim *kortižanama* bile i *buhe*, koje su im svakodnevno zagorčavale život, a stvarni odnos među likovima dočarava i *muha* na Pometovu nosu, koju on, budući je *gori*, ne može i ne mora otjerati, nego to treba učiniti Popiva, budući je njegova fortuna krenula *doli*).

– *Tovar u Pjerinu* (kada Pedantu sluga Pjerina II. kaže da uzme prtljagu i ponese je, Pedant je uvrijeđen, jer on nije sluga, samo što tako ne izgleda, vjerojatno zbog siromašna odijela. Psuje slugu i bijesno mu savjetuje da za prtljagu pronađe *tovara* da mu je ponese ili neka se i sam njome uprti).

Proizlazi, dakle, da u analiziranim tekstovima zooleksemi (*kozle, govedo, pas, buha, muha, tovar*) u svom primarnom značenju pridonose ostvarenju dojma realističnosti.

2. U Držićevim se komedijama također relativno rijetko pojavljuju i *fantastične životinje*, i to:

– *Satir* u *Skupu* (*satir* se češće pojavljuje u Držićevim pastoralama, a rjeđe u komedijama. Izuzetak je *Skup*, u kojemu je on na prvom mjestu prema učestalosti pojavljivanja, i to stoga što upravo on izgovara *Prolog*, kojim nam pisac često prenosi i svoje poetičke namjere).

– *Pakljena napas* u *Noveli od Stanca* (pokladne vile prijete Stancu i preobrazbom u *pakljenu napas*, što bi još više pogoršalo njegovu sadašnju situaciju, jer bi kao *pakljena napas* još više strašio i udaljavao od sebe svoju mladu ženu, iako bi preobrazbom htio postići suprotno).

– *Bazilišk* u *Dundu Maroju* (scenski neprisutna hibridna životinja koja uz sebe vezuje negativni zoomorfizam).

– *Zmaj* u *Arkulinu* (i ova je fantastična životinja scenski neprisutna, ali uz sebe ne vezuje nužno samo negativni zoomorfizam, jer se može biti hrabar kao *zmaj* ali i nečovjek kao *zmaj*).

Proizlazi, dakle, da se u Držićevim komedijama pored šest stvarnih životinja pojavljuju i četiri fantastične (*satir, pakljena napas, bazilišk, zmaj*), uz koje se češće vezuju negativne konotacije.

3. Manju skupinu čine one životinje koje se u tekstu pojavljuju u *određenom prenesenom značenju*. Postupkom dodavanja atributa imenici ostvaruje se preklapanje samo jednog semantema u odnosu na dva semantička polja (onoga u čijem je središtu čovjek i onoga u čijem je središtu životinja). Na primjer, u urotničkim pismima životinja se pojavljuje pored već spomenutog primarnog značenja i u prenesenom značenju, ali pridodani atributi – npr. *plašljiv, najdivlji* – sužavaju preneseno značenje na jedno preneseno značenje: za ohole dubrovačke vlastodršce Držić kaže u prvom urotničkom pismu da bi se pokazali kao *plašljivi kunići* (Držić, 1987.: 32) kada bi im se suprotstavila veća sila; nadalje u istom pismu kaže da se ljudima može doskočiti dobrim vladanjem, jer se i *najdivljiije zvijeri* (Držić,

1987.: 33) ukrote vještinom, a u komediji *Tripče de Utolče* nećudorednu ženu Mandu svojta naziva *gubavom kozom* (Držić, TDU, 1987.: 522). Ovim se načinom preneseno značenje svodi na jedno preneseno značenje.

Najzasićenija replika zooleksemima u određenom prenesenom značenju je ona koju izgovara *Tripče u Dundu Maroju* (Držić, DM, 1987.: 347): u 18 redaka teksta spominje se čak 16 životinja (*bjestija, mačka, miš, lisica, hrtica, zec, zmija, lav, pas, prasac, armilin, vuk, ovčica, osao, konj, hobotnica*), i to više puta, tako da je njihov konačan broj – 25! Ovim je monologom Držićeva poetika antiteza, antiteza ljudi nazbilj i ljudi nahvao, ostvarena uz pomoć određenog prenesenog značenja životinjskoga svijeta (*lav* ima srce a *zec* nema, *pas* je vjeran a *lisica* lisiči, *prasac* je prljav a *armilin* je čist, *vuk* krade a *ovčica* mirno stoji, *osao* je trom a *konj* je brz). U suprotnome, to jest kada bi se zooleksem u tekstu pojavio u neodređenom prenesenom značenju, antitetičnost ne bi bila tako snažno izražena.

4. Najveću skupinu čine one životinje uz koje se vezuje *neodređeno preneseno značenje* i odnosi se u većini slučajeva na karakterizaciju lika i opis odnosa među likovima. Pri tome je više prostora namijenjeno karakterizaciji ljudi nahvao i odnosima sluga/služkinja – gospodar(ica), stari – mladi, otac – sin, muž – žena, Dubrovčani – (ne)Dubrovčani, a postupci koji su pri tom češće korišteni su: negativni zoomorfizam, određena stilska sredstva (metafora, usporedba, apostrofa, jaka metafora, hiperbola), zooposlovice, zaklinjanja, psovke, zamjena prenesenog i neprenesenog značenja, specifičan odnos prema književnoj tradiciji (petrarkističkoj i pastoralnoj posebice).

5. Životinja se u Držićevim komedijama pojavljuje i kao bitna *sastavnica prehrane*. Njome se u različitim kulinarskim specijalitetima utažuje glad, ali i progovara o određenim kategorijama svojstvenim renesansi, jer ono što se nalazi na tpezi, govori i o fortuni njezina konzumenta, ali i o gastronomskim navadama čovjeka odnosno naroda kojemu pripada. Tako se na temelju onoga što se nalazi na stolu u Držićevim komedijama, može govoriti, kao što je već i rečeno, o najmanje tri kulture: o domaćoj (dubrovačkoj), tuđeškoj (njemačkoj) i talijanskoj, od kojih svaka ima svoje posebnosti i svoje poklonike.

*

Ako se na kraju vratimo početno postavljenom pitanju – kako se uklapa životinjski svijet u humanistička i renesansna shvaćanja o fortuni, o individualnoj sposobnosti, o kategoriji korisnog (Čale, 1987.: 37), o svijetu ljudi nazbilj i o svijetu ljudi nahvao – onda bismo kao naznaku zaključnih spoznaja mogli reći: u Držićevim su komedijama ljudi nazbilj u manjini (Pomet, Tripče u *Dundu Maroju*), a u manjini je i funkcionalna uklopljenost životinjskoga svijeta u smislu karakterizacije svijeta nazbilj. Uz pomoć zoonazivlja vrlo se rijetko govori o ljudskoj vrlini (*virtu*), znanju (*humanitas*) ili o čovjeku kao božanskom biću (*divinitas*); zooleksema se najčešće dovode u svezu s ljudskom naravi (*feritas*) koja je podudarna s pojmom *nahvao*.

Ostaje otvoreno pitanje – koliko izgovoreni zooleksema s aktualiziranim semantomom iz semantičkog polja ljudi nahvao govori o onome tko ga je izgovorio, a koliko o onome kome je upućen.

KRATICE

- NOS – Držić, Marin, 1987. *Novela od Stanca*, u: *Marin Držić, Djela*, priredio Frano Čale, Cekade, Zagreb.
- DM – Držić, Marin, 1987. *Dundo Maroje*, u: *Marin Držić, Djela*, priredio Frano Čale, Cekade, Zagreb.
- S – Držić, Marin, 1987. *Skup*, u: *Marin Držić, Djela*, priredio Frano Čale, Cekade, Zagreb.
- TDU – Držić, Marin, 1987. *Tripče de Utoľče*, u: *Marin Držić, Djela*, priredio Frano Čale, Cekade, Zagreb.
- A – Držić, Marin, 1987. *Arkulin*, u: *Marin Držić, Djela*, priredio Frano Čale, Cekade, Zagreb.
- P – Držić, Marin, 1987. *Pjerin*, u: *Marin Držić, Djela*, priredio Frano Čale, Cekade, Zagreb.
- T – Držić, Marin, 1987. *Tirena*, u: *Marin Držić, Djela*, priredio Frano Čale, Cekade, Zagreb.
- Š – Plaut, Tit Makcije, 1999. *Škrtac*, preveo s latinskoga Koloman Rac, HENACOM, Zagreb.

IZVORI I LITERATURA

- Brnčić, Jadranka, 2007. »Životinje u Bibliji i biblijskoj duhovnosti«, u: *Kulturni bestijarij*, urednice: Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš, Institut za etnologiju i folkloristiku – Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 53.-80.
- Budmani, Pero, 1902. »Pjerin« Marina Držića, RAD JAZU, knj. 148, Zagreb, str. 51.-80.
- Čale, Frano, 1986. »Komedijska dell'arte i hrvatska komedija sedamnaestog stoljeća u Dubrovniku«, u: *Dani Hvarskog kazališta, XII – Stoljeća hrvatske dramske književnosti i kazališta (Provjere i poticaji)*, uredništvo: Nikola Batušić, Ivo Frangeš, Marin Franičević, Branko Hećimović, Živko Jeličić, Miroslav Šicel, Franjo Švelec, Marko Fotez, Marijan Matković, Književni krug, Split, str. 47-77.
- Čale, Frano, 1987. »O životu i djelu Marina Držića«, uvodna studija u: *Marin Držić, Djela*, Priredio, uvod i komentare napisao Frano Čale, Zagreb 1987, str. 11-168.
- Došen, Vid. 1969. »Aždaja sedmoglava«, u: *Djela Vida Došena*, priredili Tomo Matić i Antun Djamić, Stari pisci hrvatski, Knjiga 34, JAZU, Zagreb.
- Držić, Marin, 1987. »I. Presvijetlom i preuzvišenom gospodinu vojvodi Firence i Siene, osobno na ruke, povjerljivo«, u: *Marin Držić, Djela*, priredio Frano Čale, Cekade, Zagreb.
- Fališevac, Dunja, 1988. »Elementi grotesknog i fantastičnog u Vetranovićevu Pelegrinu«, *Dani Hvarskog kazališta, XIV*, Split.
- Fališevac, Dunja, 1997. *Kaliopin vrt. Studije o hrvatskoj epici*, Književni krug, Split.
- Franičević, Marin, 1983. *Povijest hrvatske renesansne književnosti*, Školska knjiga, Zagreb.
- Frye, Northrop, 1979. *Anatomija kritike*, Zagreb.
- J.R. (Joanna Rapacka), 2000. »Držić, Marin«, u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, uredili Dunja Fališevac, Krešimir Nemeč, Darko Novaković, Školska knjiga, Zagreb.

- Košuta, Leo, 2008. »Pravi i obrnuti svijet u Držićevu 'Dundu Maraju'«, u: *Putovima kanonizacije. Zbornik radova o Marinu Držiću (1508-2008)*, urednici Nikola Batušić i Dunja Fališevac, HAZU, Zagreb, str. 263-306.
- Kravar, Zoran, 1978. »Stil hrvatskoga književnog baroka«, u: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, uredili A. Flaker i K. Pranjić, Zagreb.
- Novak, Slobodan Prosperov, 1984. *Planeta Držić. Držić i rukopis vlasti*, Cekade, Zagreb.
- Novak, Slobodan Prosperov, 2002. *Zlatno doba – Portreti*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Oraić Tolić, Dubravka, 1990. *Teorija citatnosti*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
- Plaut, Makcije Tit, 1999. *Škrtac*, HENA COM, Zagreb.
- Sasin, Antun, 1888. »Antun Sassi u smrt Marina Držića«, u: *Djela Petra Zoranića, Antuna Sasina, Savka Gučetića Bendeviševića*, Stari pisci hrvatski, knjiga XVI, uredio Pero Budmani, Zagreb.
- Stojan, Slavica, 2005. »Dubrovačka svakodnevica u književnopovijesnom radu Milana Rešetara«, u: *Zbornik o Milanu Rešetaru, književnom kritičaru i filologu*, uredio Tihomil Maštrović, Zagreb, str. 213-228.
- Šrepel, Milivoj, 2008. »*Skup* Marina Držića prema Plautovoj *Aululariji*«, u: *Putovima kanonizacije. Zbornik radova o Marinu Držiću (1508-2008)*, uredili Nikola Batušić i Dunja Fališevac, HAZU, Zagreb, str. 22-62.
- Šundalić, Zlata, 2007. »Fauna u Držićevim pastoralama«, u: *Kulturni bestijarij*, urednice: Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 429-454.
- Šundalić, Zlata, 2005. »Na tragu Rešetarove podjele Držićevih djela«, *Zbornik o Milanu Rešetaru, književnom kritičaru i filologu. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Beč, 25. rujana 2004. Dubrovnik, 1.-2. listopada 2004.*, glavni urednik Tihomil Maštrović, Zagreb, str. 125-142.
- Šundalić, Zlata, 2003. »Životinja i hrvatska renesansna pastoralno-idilična drama«, u: *Krležini dani u Osijeku 2002 – Žanrovi u hrvatskoj dramskoj književnosti i struke u hrvatskom kazalištu*, priredio Branko Hećimović, Zagreb – Osijek, str. 18-49.
- Šundalić, Zlata, 2008. »Životinjski svijet u propovijedima Štefana Zagrepca«, *Bogoslovska smotra*, br. 1, god. LXXVIII, Zagreb, str. 171-205.

- Švelec, Franjo, 1968. *Komički teatar Marina Držića*, Zagreb.
- Užarević, Josip, 1995. »Tropi i jezik Zapažanja o metafori, metonimiji i sinegdohi«, u: *Tropi i figure*, uredile Živa Benčić i Dunja Fališevac, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, str. 105-112.
- Vetranović Čavčić, Mavro, 1871. »Pjesanca Marinu Držiću u pomoć«, u: *Pjesme*, Dio I, Stari pisci hrvatski, knjiga treća, skupili V. Jagić i I. A. Kaznačić, Zagreb.
- Visković, Nikola, 1996. *Životinja i čovjek. Prilog kulturnoj zoologiji*, Književni krug, Split.
- Vončina, Josip, 1976. »Fran Krsto Frankopan (predgovor)«, u: *Zrinski, Frankopan, Vitezović – Izabrana djela*, priredio Josip Vončina, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 17, Zagreb, str. 181-199.
- Zaradija Kiš, Antonija, 2007. »Dvostruka predodžba životinja u Jobovu besti-jariju: zooleksičke zanimljivosti hrvatskoglagoljske Knjige o Jobu«, u: *Kulturni bestijarij*, urednice: Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 23-50.
- Novak, Slobodan Prosperov, 1984. *Planeta Držić. Držić i rukopis vlasti*, Cekade, Zagreb.
- Novak, Slobodan Prosperov, 2002. *Zlatno doba*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Oraić Tolić, Dubravka, 1990. *Teorija citatnosti*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
- Stojan, Slavica, 2005. »Dubrovačka svakodnevnica u književnopovijesnom radu Milana Rešetara«, u: *Zbornik o Milanu Rešetaru književnom kritičaru i filologu*, uredio Tihomil Maštrović, Zagreb, str. 213-228.
- Stojan, Slavica, 2007. *Slast tartare. Marin Držić u svakodnevici renesansnog Dubrovnika*, Zagreb – Dubrovnik.
- Zlatarić, Dominko, 1899. *Ľubmir pripovijes pastijerska*, Stari pisci hrvatski, Knjiga XXI, uredio Pero Budmani, Zagreb.

THE MEANING AND FUNCTION OF ANIMALS IN COMEDIES OF MARIN DRŽIĆ

S u m m a r y

Since literature regarding the work of Marin Držić has already researched the animal world in his serious literary works (poetry, *Hekuba*), as well as in his partially serious and partially comical pastorals (*Tirena*, *Adon i Venera* (Venus and Adonis), *Grižula*), this work draws attention to the writer's comical dramas, as referred to by Milan Rešetar (*Novela od Stanca*, i.e., prosaic urban comedies). This research wants to show which elements make the animal world of Držić's comedies, how often they appear, i.e. the appearance of their hierarchy, whose meanings relate to particular faunistic lexemes, in which way they fit into antithesis of *nazbilj** people and *nahvao** people and in which way they confirm the poetics of the Renaissance.

* These are terms for describing two kinds of people that Držić uses in his comedy *Dundo Maroje*. *Nazbilj* people are truthful and honest people, moral heroes, while *nahvao* people are those who are hypocrites, phonies and greedy people.